

EESTI KIRJANDUS

1935 No 7

SISU:

- G. SUITS: Jakob Nocks. (Pildiga.)
O. OJASSON: A. Kitzbergi „Maimu“ tekkelugu.
FR. TUGLAS: Lisandeid „Maimu“ tekkeloo juurde.
B. KÄLMÁN: Keeleuendus Ungaris.
B. SÖÖT: H. Ranna — Tähelennak.
P. VIIDING: E. Kippel — Ahnitsejad.
H. VIIRES: A. TAAR — Kolm sündi.
H. PAUKSON: F. E. Sillanpää — Silja.
A. ORAS: Ю. Шумаров — Гыстав Сүürtс.
P. TREIBERG: A. Aspel — Prantsusmaa ja Euroopa.
L. ANVELT: J. Payot — Õnne vallutamine.
E. NURM: A. Möller — Eesti keeleõpetus muukeelseile
keskkoolidele.
Eesti raamatute üldnimestik 1935—. 10. poogen.

**EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE**

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1935 ASUTATUD 1906. XXIX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUISE (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldada käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

„SuurKärja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemud aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s. XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVIII (1930—1934) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

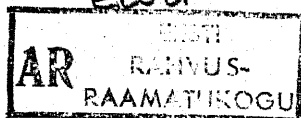
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 935 P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

JUULI 1935

NR. 7

Jakob Nocks.

Eesti esiärkamise kirjamehi tundma õppides on kirjandusloolasel juhust ja huvi pilguheitmiseks ka suuremate vähemaile kaastastele. Üheks vähemtuntuks meie kuulsamate kõrval on Jakob Nocks, ebamääraseks sumenenud kuju. Rahvusromantilist läiget on ometi langenud sellele nimele ühenduses Faehlmanni, Kreutzwaldi ja eesti esiärkamise koidikuga.

Jakob Nocks.

Noore Faehlmanni ja Kreutzwaldi legendaarne vandekaaslane V. Reimani vaimustust õhkuvas kujutuses, mis ta tegi oma elus? Vaikimusse hääbunud elukäik, kas katab kaduvikuvägi töötuse täitmisele küündinut või mitteküündinut? Oleme lugenud kolme patriootilise koolipoisi pühalikust käeandmisest Rakvere vallimäel. Loeme mõttlikult uuesti:

„Trooja kõrgele kingule“ — nii kõneldakse — tulnud kõik kolm ühel kevadisel pühal kokku, annud teineteisele kätt ja töö-

tanud kindlasti Eesti rahva vaimupõllule töösse astuda, oma sugurahvale ustavaks jääda ja kodumaa hääks elada ja surra. Siin valinud igauks omale iseäraliku tööpõllu. Fählmann kui kõige vanem võtnud omale Eesti keele uurimise ja Kalevipoja laulude korjamise töö; Nocks lubanud hoolsasti koolipõllul töötada ja isamaa vanu aegu uurida; Kreutzwald valinud Eesti ennemuistsete juttude korraldamise¹⁾).

Oleme seda meeleülenduseks juba enam kui korra lugenud, kuulnud. Vahepeal on Faehlmanni ja Kreutzwaldi elulooliste tõsiasjade juurdlus läinud edasi. Nende mälestusväärtusi selgitavate uurimuste indeks on järjest kasvanud. Mõttekujutusele kõnelevast kolmikühendusest hoolimata on ometi unustatud peaaegu nagu küsidagi Nocksi elu ja tegevuse tõelisi mõõdusuhteid. Idealiseeriv mälestusläigatus Reimani „K i v i d e s j a k i l l u d e s“, sama legendi kordamine Kampmanni „P e a j o o n t e s“, mõned M. Lepiku asjalikud lühimärkmed Rakvere linna III algkooli juubeliväljaandes — see on oluliselt kõik, mis Nocksi napilt puudutatud isikuloost on ilmunud eesti üldsuse ette.

Tahaksin kokku võtta väheselgi määral saadaval olevaid andmeid ja mälestusteateid sellest eesti esiärkamise tundmatumast mehest. Ta elu ja töö kuulub pigemini küll kultuuriloolisele alale kui kirjandusloolise vaatluse piirkonda.

2.

Johann Jakob Frommhold Nocks on sündinud 7. veebruaril 1800 Liigvalla mõisas Koeru kihelkonnas Järvamaal. Surnud on ta 15. märtsil 1890. a. Tallinnas. Neid daatumeid on siin nüüd võimalik täpselt näidata Tallinna linna-arhivaari abi R. Kenkmanni väljakirjutise põhjal Oleviste kirikuraamatust. Kes meil enne seda on puudutanud Jakob Nocksi elulugu, neil polnud ta surmadaatum kindlasti teada. Kui lisaks arvestada ka lahkunule pühendatud nekroloogi 1890. a. „Revalsche Zeitung'is“, siis nähtub selgesti, et Nocksi elulugu oli märksa pikem kui ta noorpõlvesõbral Faehlmannil, et ta saavutas Kreutzwaldistki kõrgema vanuse²⁾).

Puudulikud on lähemad teated tema elu algusest. Johann Jakob Frommholdi ristinimedest tuli hüüdnimeks Jakob. Ta isa eesnimi on dokumenteeritud kord Michaeliks, kord Micheliks. Pole selge, kas sellest saksikust keelevormist saab välja lugeda eesti Mihklit. Liigvalla mõisavalitsejast Nocksist (kirjutatud ka Nox) öeldakse 1795. a. revisjonilehel nimelt „Kuramaalt pärit“³⁾; ta abi-kaasa „Liese“ ehk Elisabethi kohta on märgitud „Raeküla hinge-kirjast“. Peaks nii siis oletama Jakob Nocksi segarahvuslikku päritolu. Liigitatud Liigvalla vabade mõisainimeste lahtrisse, kuulu-

1) V. Reiman, Kivid ja killud I, 1907, lk. 134.

2) J. Nocksi nekroloog Revalsche Zeitung'is 1890, nr. 84.

3) 1795. a. revisjon, Järva maakond, V, 54, fol. 17. ERKA.

sid ta vanemad Koeru koguduse saksa pihtkonda. Noorel Jakobil oli vähemalt viis venda-õde. Neist suri kaks õde juba väetis eas (a. 1802 ja 1804 järgemööda) ⁴⁾.

Märgitavaks elulooliseks tähiseks tohiks olla Liigvalla Nockside perekondlik kokkupuude ja heanaaberlik suhe Hao mõisa Faehlmannidega. Kui 1803. a. peeti Hao mõisa valitseja Joh. Faehlmanni (Fehlmanni) noorema poja Eberhard Augusti ristseid, siis oli vaderiks mõisavalitseja Michel Nocks Liigvallast. 1805 sünnitas Liigvalla Nocksi abikaasa tütre, kes ristiti Sophie Elisabethiks. Vadereiks: „mõisavalitseja Fehlmann Haolt, härra v. Benckendorff, ratsumeistri proua v. Rehbinder ja proua Kuhlberg“ ⁵⁾.

Noor Jakob Nocks kasvas üles suures rüütlimõisas. Liigvalla mõis kuulus varemini ratsumeister Gustav Wilhelm v. Rehbinderi; aga kaardileitnant Paul v. Benckendorff kosis selle 1805. a. ühes Rehbinderi ainsa tütre Elisabethiga. Kaardileitnant Benckendorff ei saanud suureks meheks mitte ainult Liigvallas: landratiks valituna kerkis ta Eestimaa rüütelkonna juhtivaks meheks ja jätkas oma karjääri Eestimaa tsviilkubernerina ⁶⁾. Liigvalla mõisahärrased esindasid nii siis põhja-balti aadlikku koorekihti.

„See mõis oli kenamaid kogu Eestimaal,“ kirjeldas Jakob Nocks pärast isegi. Järgnev kirjeldus on sisse põimitud Kreutzwaldi poolt koostatud Fr. R. Faehlmanni biograafia algosasse, kus J. Nocks jutustab enese ja Faehlmanni kasvua mälestustest. Liigvalla mõisas on tuntud härrastlevat elumõnude maitset. Seda maitset mahutanud aed lillepeenarde ja triiphoonetega, park tiikidega suplemiseks — Aadama ja Eeva kujud nagu paradiisiaias. Keset õue seisnud Herculuse kuju. Mõisa härrastemaja on olnud uhke ja ornamenteeritud ehitis, interiööre on kaunistanud skulptuurid ja pildikogud. Härraste äraolekul on poisikesed mõisavalitseja toast hiilinud kaugeist maist ja sündmustest kõnelevaid pilte vaatama: nad on imestelnud küll kapten Cook'i surma Lõunamerel, küll stseene suurest Prantsuse revolutsioonist inglise vaselõikes. Aga kui mõisahärrased olid kodus, siis on seal võorustatud seisusekohaseid külalisi, võimumehi mitte ainult lähemast ümbruskonnast, vaid ka pealinnast. Napoleoni sõdade ajal on noor Jakob Nocks enam kui ühte kuulust Vene väepealikut Liigvallas võinud oma silmaga näha, oma kõrvaga kuulda ⁷⁾. Teisest allikast võiksime lisandada, et neil võoraspidudel mängis mõisa oma orkester, kapellmeistriks Johann Kuhlberg ⁸⁾.

4) Koeru kirikuraamat 1802 jj. — ERKA.

5) Seals.

6) Geschlechtsregister der Familie von Benckendorff (Estl. Matrikelkomm. nr. 13) — ERKA.

7) J. Nocks Kreutzwaldi koostatud Faehlmanni biograafias — VGEG II, 4, lk. 10.

8) Koeru kirikuraamat vastavaist aastaist.

Koduõpetusega algas Jakob Nocksi hariduskäik. Ehitustööd olid Liigvalla mõisa toonud mitu saksa käsitöölise perekonda. Kitsas valitsejamaajas korraldati saksakeelne väikelaste kool, kuhu saabus ka õpilimuline Friedrich Faehlmann naabrimõisast. Koolmeistriks olnud Saksamaalt sisserännanud „onkel Wenzel“, vigaste jalgadega kääbusmehike. Eestimaal pidanud ta juba enne mitmes kohas kirjuriametit mõisavalitsejate juures ja õpetanud selle kõrval ka lapsi. Polnud küll isegi saksa ortograafias kindel. Aga Hübneri piibllilo dogmaatilisse tuupimisse või Raff'i kodulooraamatu tarkusse on ta siiski osanud tuua huvitavat vaheldust küll saksa muinasjuttude vestmisega, küll oma viulimänguga. Kõige selle juures on vana Wenzeli mureks olnud lapselikku vagadust hoida vabamõtlemise kahjulikkude mõjude eest. Piiratud mõtlemisega kodukoolmeistrist rauka on tõsiselt pahandanud, kui ta kasvandiku Friedrichi vanem vend Karl Faehlmann, suvevaheajal linnast koju tulnud, on väljendanud pietismivastaseid vaateid⁹⁾.

Ümbritseva orjapõlve ohtusid ei saanud vabade mõisateenijate pojad küll oma nahal tunda. Kuid hoolimatu härrasluksuse ja hulgaliste rahvahädade nägemine on neis siiski juba varakult eostanud sotsiaalsete vastuolude tundmusi. Liiatigi viljaikalduse aastad on nende pilgule paljastanud raske elutõsiduse pilte. Näljaseid, näruseid, kodutuid kerjuslapsi on siis salkade kaupa maal ringi käinud armuandi palumas. Kuid mitte Liigvalla mõisa rikkad ja suured saksad pole näidanud hooliva heategevuse eeskuju. Vähenõudlikuma Hao mõisa Paykullid on heldemad olnud halatsemisväärseid abistama¹⁰⁾.

Hao mõisas oleks Nocksi mälestust mööda nagu ruumi olnud idüllisemale elutundele. Fr. Faehlmanni kasvuaea meeldimus peretoas kuulnud rahvajuttude kohta, kogu ta ärkavate huvide piirkond ei jäänud hoopis võõraks ka vastuvõtlikule sõbrale.

Kolmeteistkümneaastase poisikesena pääses Jakob Nocks Rakvere kreiskooli, kus ta õppis a. 1813—1816¹¹⁾. Sinna oli temast ette jõudnud juba Fr. Faehlmann, kes oma sõbrast mitte ainult polnud aasta võrra vanem, vaid ka andekamat energiat avaldas edasipüüdmises. Näib, nagu oleks mõnede õppeainete omandamine nooremale seltsilisele valmistanud raskusi. Nocks mainib oma esialgset nõutust geomeetria ülesannete lahendamisel; Faehlmanni osav järeleaitamine on ta ometi varsti juhatanud lahenduste leidmisele. Sooja sümpaatiaga kirjeldas Nocks pärast oma imesteldud koolivenna varajast vaimuärksust ja tahtekindlat rühti Rakvere

9) J. Nocks Kreuzwaldi koostatud Faehlmanni biograafias — VGEG II, 4, lk. 11.

10) Seals.

11) Rakvere linna III algkool 1805—1930, lk. 14.

õpiaastail¹²⁾. Kreiskooli pedagoogidest on J. Nocksi mälestuses kõige mõnusamana püsinud vene keele õpetaja Johann Sommeri kuju. See oli teatavasti sama Sommer, kes oma vanul päevil ja Suve Jaani varjunime all hakkas eesti kirjamehekski (W e n n e s ü d d a j a W e n n e h i n g, 1841, L u i g e L a u s, 1843). See, mis Nocksi mälestus Joh. Sommerist kinni pidanud, annab aimu innuka pedagoogi ja russofiili omadustest. Muu seas kuulus „Ivan Petrovitschi“ karakteristikasse õppeaine elustamine vene näiden-dite koolilavastustega¹³⁾. Kui ta õppetunde mõtelda Vene-Prant-suse sõja tagapõhja vastu, siis võisid parajasti aktuaalsed sõja-sündmusedki pakkuda õhutust „suure isamaa“ austuse ja imetluse kasvatamiseks. Sellega, mis Joh. Sommer ise oma isikutunnistu-sele kirjutanud, on ta tugevasti alla kriipsutanud oma Vene väge-vuse ees paindlikku meelsust. Aga Sommeri kasvatuslikust mõjust ei saanud Nocks koolipoisina kuigi kaua osaneda: juba 1814. a. paigutati see kirjanduslikkude huvidega vene keele ja meele õpetaja Viljandisse¹⁴⁾. Raske uskuda, et ta Rakveres õpetades oleks kel-lelegi näidanud iseseisvama vaimu eeskuju kui pärast Viljandis ja Pärnus.

Kuid kolme eestimeelsest vaimustusest õhetava Rakvere kooli-poisi — Faehlmanni, Nocksi, Kreutzwaldi — töotuse andmine vallimäel?

3.

Kui seda küsida asjaomastelt enestelt, siis ei vihja neist keegi ise „Viru vandest“ midagi. Kreiskooli ja algkooli õpilaste vahelis-test jõukatsumistest vallimäe taga — neist teab J. Nocks küll jutus-tada. Vastastikku vaenujalal nagu eri tasemel seisvad taplejad kunagi, on kaheks leeriks jagunevate koolipoiste kokkupõrked mänginud „rütlikkude võitluste“ ja „hoopis vanast ajast“ ülekan-tud kujutlustega¹⁵⁾. Kui Fr. R. Faehlmann juba oli tohtriks Tartus, on üks õlimaal ta toa seinal kujutanud vaadet Rakvere varemetemaastikule. Seda maali sõpradele näidates on Faehlmann humoristlikult lausunud: „*Fuimus Troes!*“ („Olime troojala-sed“) ¹⁶⁾. Siit läheb „Trooja kõrgele kingule“ nähtavasti ka see teerada, mida V. Reiman on ülendanud rahvusvoluntaristlikus suu-nas ja tähtsustanud uljaste töotuseandjate lisandamisega.

Selle üleva töotusloo allikaile viidata pole Reiman arvanud tar-vilikuks. Allikaviidet ei leia ka ta järelejäanud paberite seast. Eesti Kultuuriloolise Arhiivi hoiuseid küsides kohtame siiski midagi, mil on sarnasust ja ligikaudset ühendust Reimani kirjeldusega. Rak-

12) J. Nocks Kreutzwaldi koostatud Faehlmanni biograafias — VGEG II, 4, lk. 12—14.

13) Seals., lk. 13.

14) Rakvere linna III algkool 1805—1930, lk. 30.

15) Kreutzwald, Faehlmanns Leben, VGEG II, 4, lk. 14.

16) Seals.

verlane A. Treumann, kõrgeleennulisema nimega Heraklides, on nähtavasti see, kelle jutustusele tagasi läheb Rakvere „Ilioni künka“ romantiseerimine eesti esiärkamisloos. Selt healt mehelt on talletatud kaks küsimusse puutuvat kirjalikku jutustust: ühe teisendi leiukohaks on A. Grenzsteini kirjakogu 1899. a.¹⁷⁾; veel kord — ja V. Reimani kujutusele lähemas teisendis — esineb sama lugu Heraklidese kirjas M. Lipule 1903. a.¹⁸⁾. Heraklidese teadmist mööda olnud Faehlmann, Kreutzwald ja Nocks juba Rakvere kreiskoolis käies suured sõbrad. „Kui 1816 ja 1819 meie riigivalitsuse poolt Eesti rahva vabaduse kuulutus ilmus, siis täitis see meie kolme noort Eesti sõbrasid suure vaimustusega. Nad on siis kohe sell esimesel suvel, kui kevade priiduse kuulutus kõlas, siin Rakveres Troja kingul koos olles üksteisele südamlikult kätt andnud, töötanud oma isamaale ja rahvale truuks jääda ja nende kasuks vaimu- elu põllul töösse asuda.“

See kolme koolipoi si konstellatsioon on ilmselt ekslik! Heraklides ja teised legendilevitajad eksisid, kui nad Faehlmanni ja Kreutzwaldi kooliaastaid Rakveres arvasid samaaegseks: Faehlmann oli jõudnud juba Tartu gümnaasiumi, kui Ristmetsa poeg 1815. a. sügisel astus alles Rakvere köstrikooli. Ja Kreutzwaldi enese tunnistust mööda tutvus ta Faehlmanniga esmakordselt alles 1825. a. Tartus¹⁹⁾. Mis puutub Nocksi ja Kreutzwaldi tutvumisvõimalusse Rakveres koolis käies, siis on see mõeldav ja tõenäoline; üks Liigvalla mõisavalitseja nooremaist poegadest oli ühtaegu Kreutzwaldiga Rakvere algkoolis. Aga et kreiskooliõpilane J. Nocks ja algkooliõpilane Fr. Kreutzwald oleksid saanud „südamesõpradeks“, seda tuleb vististi võtta kui Heraklidese liialdust. Ja kumbki neist seisis Rakveres alles niivõrd arenematu teadvuselu astmel, et vabaduse kuulutamise puhul Eestimaa talurahvale neist kahekesi polnud küll vaimustuvaiks vandevendadeks.

Kui siis „Viru vande“ legendile otsida vähegi tõenäolisi eel- dusi, tuleb eesti esiärkamise kolmiku ühistootust Rakvere vallimäel asetada vähemalt Faehlmanni ja Kreutzwaldi ülikooliaastaisse. Nii on teinudki J. Parijõgi noorsoole jutustatud „Virulaulikus“²⁰⁾. Legendiluule luuleks, väärib enam tõeolulist usaldust see Heraklidese teisend kolme ülikoolisõbra kohtumisest Rakvere vallimäel, mis kõneleb Faehlmanni ja Kreutzwaldi küllasõitmisest Rakveres juba kooliõpetaja ametisse astunud Nocksile. Kirjas A. Grenzsteinile 12. aug. 1899. a. viipas Heraklides tagasi sellesse aega, millal Nocks kui ka Hao mõisa valitseja perekond juba elasid Rakveres. Siis on Tartust tulnud Faehlmann ja Kreutzwald mõnikord Nocksiiga koos jalutanud ja istunud vallimäel, isekeskis juteldes ja nõu pidades. Pole

17) Grenzsteini kirjakogu XI, lk. 296. EKIA.

18) Lipp MA 3, Heraklides 4. VIII 1903. EKIA.

19) Kreutzwald Sachssendahlile 24. IV 1850.

20) E. Martinson, Kirjandust koolile III, 1929, lk. 322—323.

uskumatu, et nende teistelt varjatud nõupidamine siis on puudutanud ka „Eesti vaimu ja rahvuse jälle ülestõusmist“²¹⁾.

Kui rakverlane Heraklides sellest kõneleb kui kohalikust kuuldu-
dusest, siis ei tarvitse ta mälestusteatmeid lahti mõista kõigest tõe-
pärasusest. A. Treumann-Heraklides oli vana Rakvere elanik ja
kreiskooliõpetaja Jakob Nocksiga pealegi ema poolt sugulane²²⁾.

Kuid pöördume Jakob Nocksi elulooliste etappide järjekorra-
lisele vaatlusele tagasi.

4.

Tartu gümnaasiumi jõudis see edasipüüdja 2 aastat hiljemini
kui ta Koerust ja Rakverest saadik eelkäänud kaaslane. Oma õpin-
gute ja elupaani arendamises polnud J. Nocks enese sõnade järgi nii
kindel nagu ta sõber Faehlmann²³⁾. Gümnaasiastina Tartus sai ta
jälle Faehlmanni toakaaslaseks, kuigi nad mitte samas klassis ei
õppinud. Jõukuseta vanemate poegadena on nad koos nii mõnigi-
kord pidanud ainelist kitsikust kannatama; kuid see pole nende
edasipüüdmise tungi ja tuju masendanud. Kui Faehlmann 1817. a.
jõuluks lõpetas gümnaasiumi, lõppes ka ta toakaaslus Nocksiga.
Peaaegu igapäevane seltsimine sõprade vahel jätkus ometi kogu
selle aja kestes, mil Nocks viibis Tartus²⁴⁾.

1819. a. juunikuus toimus Jakob Nocksi immatrikulatsioon
Tartu ülikooli õigusteaduskonda²⁵⁾. Juristina ta siiski ülikooli
ei lõpetanud, nagu seda ekslikult on arvatud ta nekroloogiski. Filo-
loogilised ja pedagoogilised huvid viisid Nocksi varsti teaduskonna
vahetusele. Filosoofiateaduskonnas harrastas ta keelte ja ajaloo
kõrval eriti filosoofiat professor Jäsche juhtimisel. Sellest on jälgi
ka ülikooli raamatukogu toimikus. Jäsche nimi soovitajaks, on J.
Nocks näiteks 1821. a. ülikooli raamatukogust lugemiseks laenanud:
Aristoteli Opera; Hume, „Über den menschlichen
Verstand“; Krug, „System der Philosophie“; Schelling,
„System des Idealismus“²⁶⁾. Kuigi kuraator Lie-
veni kantseleipietistlik kurss siis juba survet avaldas õppevabadu-
sele ülikoolis, omandas Nocks põhiliselt samuti ratsionalistlik-
filantroopilise maailmavaate nagu ta sõber Faehlmanni, Nocksi
vabamõtlemine vahest vähem lahtine romantiliste lisajoonte vastu-
võtuks kui Faehlmannil. Et Nocks oma pärastises õpetaja-ametis
ja väliselt paindlikus kohanemises nikolai-aegsete nõuete järgi
südame põhjast oli vagatsemise vastane, seda tunnistab ka A. He-

21) A. Heraklides A. Grenzsteinile 2. VIII 1899. Gr. kirjakogu XI, lk. 296.

22) Seals.

23) Kreuzwald, Fählmanns Leben — VGEG II, 2, lk. 15.

24) Seals.

25) Matrikliraamat I, lk. 30. ERKA.

26) Verzeichniß der an die Herren Studirenden verliehenen Bücher — Ülikooli rmtk. arh.

raklides. Seda olevat ta enese herrnhuutliku meelsusega vanemad tunda saanud ²⁷⁾).

Elatusküsimus ei võimaldanud Nocksile muretut andumist ülikooliõpinguile. Ei olnud esiotsa muid väljavaateid kui hakata kodukoolitajaks mõnes jõukas perekonnas. 1822. a. esimesel semestril oli ta oma õpingud ülikoolis sunnitud lõpetama gradueeritud üliõpilasena ²⁸⁾). Samuti nagu Faehlmann polnud Nocks astunud ühegi üliõpilaskorporatsiooni liikmeks.

Kolmeaastast kursust ülikoolis ei lõpetanud see repetiitoriks hakkav noormees küll mingi kõrgema õpetatud astmega. Oma vähenõudlikuma lõppeksami õiendas ta küllalt hästi nõudlikes aineis, nagu loogika, metafüüsika, eetika ja usufilosoofia, teaduste üldentsüklopeedia, esteetika, vanaklassiline kirjandus, ajalugu, prantsuse keel ja vene keel ²⁹⁾). Olnud aastat neli kodukasvatajaks, valiti Jakob Nocks koolikomisjoni poolt kreiskooliõpetajaks. Tartu ülikooli nõukogu, mille kompetentsi tollal kuulusid ametisse nimetused õppekonnas, kinnitas ta Rakveresse teenistuskohale 21. juunil 1826. a. ³⁰⁾).

J. Nocks eemaldus Tartust nii siis juba leivateenistusse, kui Faehlmann ja Kreutzwald koos alustasid eesti esirahvuslikku sihi- sõtkumist. Enne kokkupuudet Kreutzwaldiga polnud Faehlmanni enesetunne ja algatusvõime veel virgunud elavamaks keeleliseks ja kirjanduslikuks eestlusharrastuseks. „Varemini olla Faehlmann, nagu Nocks jutustab, vaid sedavõrd asjaarmastust osutanud eesti keeles kirjutamise kohta, et mõnikord õnne katsunud eestikeelses distihhonis“ ³¹⁾). Faehlmanni ja Kreutzwaldi rahvusvoluntaristlik ärkamine ei võõrutanud neist sõbramees Nocksi ta eemalolus ja kokkupuuteis. Kuid Nocksi eestlusharrastuse ümber olid tõmmatud tinglikumad piirid. Kuigi eestisõbralikud pooldamised olid lahutamatud ta sõprusest Faehlmanni ja Kreutzwaldiga, ei kõrvalda see küsimust, kas ta end oma suguverelt või segaverelt või keelekäitlusel tundis samuti eestlaseks. Ja nikolai-aegse süsteemi sundus surus kooliametisse rakendunud isikule veelgi kitsendavamalt kui vabakutselisele.

Jakob Nocks teostas oma kutset tubli koolimehena — eesti koolimehe legendaarsest valgustusest tuleb seejuures küll loobuda. Jakob Nocksi määramine teaduste õpetajaks Rakvere saksa kreiskooli sattus ühte Tartus usuteadust õppinud H. J. Winkleri nimetusega kooli inspektoriks. Mõlemad noored pedagoogid, andusid nad agaralt oma ülesannete täitmisele, ja nende koostöö

27) A. Heraklides kirjas M. Lipule 14. VIII 1903. EKIA.

28) Matrikliraamat — ERKA.

29) Acta des Conseils und Directoriums der Kais. Universität zu Dorpat betreffend Jakob Nocks — ERKA.

30) Acta des revalschen Gouvernements-Gymnasiums 1826 — ERKA; Album academicum lk. 92.

31) Kreutzwald, Fählmann's Leben — VGEG II, 4, lk. 26.

kestes on märgata nii edukamat õppetegevust kui distsipliini paranemist Rakvere kreiskoolis³²). Õpilaste seas ei puudunud sakslaste ja venelaste kõrval ka eesti vanemate lapsi³³); kuid need saksastusid, nagu see balti hariduskäigus tollal oli tavaline.

Lühikest aega oli samas koolis tegev vene keele õpetaja Vassili Blagoveštšenski (1825—1827)³⁴). Nocksi elulooliste suhete kujunemisel omandas see Moskva ülikooli kasvandik enam kui möödamineva liginemise pidevuse. Kumbki neist naitus Rakvere kaupmehe Kuhlbergi tütreaga, nende abikaasad olid õeksed. See on A. Heraklidese perekondlik pärimusteade, mille tõepärasust võimalik kontrollida teiste allikate varal³⁵). Nagu nähtub ametlikustki allikast, oli Jakob Nocksi abikaasa Charlotte Wilhelmine sündinud Kuhlberg³⁶). Kui Blagoveštšenski oli Eestimaa kubermangust ümber paigutatud Liivimaale (Viljandisse, Tartusse), ei unustanud ta oma naisesugulaste ja sõprade külastamist Rakveres. Nocksi ja Blagoveštšenski ühisest läbikäimisest Kreutzwaldi kälimehe Carl Weineri perekonnaga on jälgi Viru-Nigula kirikuraamatus: Vasta mõisavalitseja Weineri pojukese ristseil 1833. a. jõuluvaheajal olid vadereiks kreiskooliõpetajad Nocks ja Blagoveštšenski³⁷). Märgime seda kõike kui eeldust kooskäimiste ja sümpaatiate sidestumisele, mille tähendus ei piirdunud mitte ainult perekondliku ringiga, nagu seda näeme tagajärgede selgumisel.

Rakveresse jäi Jakob Nocks pikemaks ajaks oma teenistuskohale. Kreiskoolis õpetades käis ta soov nähtavasti ometi gümnaasiumiõpetajaks pääsemise poole: 1837. a. õiendas Nocks Tartu ülikoolis kutse-eksami teaduste õpetaja õiguste saavutamiseks gümnaasiumis. Nagu nähtub vastavast protokollist, on Nocksi ülemõpetaja eksam õiendatud hinnanguga „sehr gut“ kõigis muus aineis peale kreeka ja ladina keele³⁸). Nocksi keelefilosoofilisest huvist tunnistab ta kirjalik eksamitöö: „Ideen über ein natürlich geordnetes System des Wortschatzes einer Sprache“³⁹). Hinnangus kiidetakse asjaomase loogilist võimet kaasaegse saksa grammatiku K. F. Beckeri vaadete esitamisel keeleuurimise ja keeleõpetuse uuendusele sihitud suunas. Tõepoolest pooldas Nocks veel tänapäevgi moodsat põhimõtet keele sõnavara kirjeldamiseks ja korraldamiseks mitte kunst-

32) Rakvere III algkool 1805—1930, lk. 20.

33) Seals.

34) Seals., lk. 30.

35) H. Neus kirjas Kreutzwaldile 21. V 1864.

36) 1834. a. rahvaloendamise Eestimaa Exemten-Listen II, fol. 461 — ERKA.

37) Viru-Nigula vastav kirikuraamat — ERKA.

38) Extract aus dem Protocoll des Conseils 11. VIII 1837. a. J. Nocksi ülikooliaktis — ERKA.

39) Seals.

likus tähestikulises järjekorras, vaid süstematiseerimise aluseks soovitades sõnade tähendussugulust ja loomuliku ühtekuuluvust. Lühidalt, meie Rakvere kooli- ja keelemees pooldas 1837. a. teoreetiliste ja pedagoogiliste põhjendustega ideoloogilise sõnastiku põhimõtet, mida tollal veel üheski keeles polnud teostatud.

See Nocksi ülikooliaktis säilinud käsikiri, 8 lehekülge neljandik-kaustas, on ta laitmatult korraliku käekirja ja ta uuenduskalduvuseski kainelt kaaluteleva vaimse füsiognoomia varasemaks näiteks. Aga gümnaasiumiõpetajaks ülenemine laskis end oodata. Kogu nikolai-aegse režiimi kestes jäi Nocks Rakveresse kohale nihkumisega 1847. a. sama kreiskooli inspektoriks ⁴⁰).

Kõiges saksasarnaste oludega kohanemises ei lakanud J. Nocksi sõbralikud suhted Faehlmanniga, ei kaotanud ta kontakti Faehlmanni ja Kreutzwaldi püüdesihtidega. Märgid sellest on küll harvad ja katkendlikud ja avalikud tunnismärkid hoiduvad ettevaatlikult kõrvale kodumaa hädaohtlikkude ühiskondlikkude küsimuste puudutamisest. Aga kui Tartus asutati Õpetatud Eesti Selts, siis astus seltsi liikmeks ka huviosaline Rakverest ⁴¹). Kaasa töötades jäi J. Nocks tegelikult täitsa oma suuremate sõprade varju. Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes on Nocksi nimemärgi all trükitud õieti üksainus kirjutis, seegi lühike ja juhusliku muinsusharrastuse ilmega: „Zwei alte Gräber bei Kurküll in Estland“ ⁴²). Siiski leiame, et Õpetatud Eesti Selts J. Nocksi kaasabi on hinnanud ta korrespondeerivaks liikmeks valimisega ⁴³). Tähendab, ta osavõtt eestiharrastusliku organisatsiooni tegevusest ja suunitlustest ei piirdunud mitte ainult selle natukesega, mis ta nimemärgi all ilmunud.

Õpetatud Eesti Seltsi kirjakogudest ja trükitud väljaandeist kohtamegi veel mitmeid tunnistusi selle Rakvere huviosalise kaastööst. Ühenduses seltsi algatusega välja anda Eesti-Liivimaa kaarti eestlaste jaoks on Jakob Nocks 1840. a. valmistanud vastava kontuurjoonise eestikeelsete kohanimedega — ta ainus eestikeelne teos. Kaks kirja Tartu eestihuvilisele õpetlasele prof. A. Hueckile (kirjutatud 14. märtsil ja 10. aprillil 1840) jutustavad neist raskustest, mis tal soovitud kaardi väljatöötamisega olnud ⁴⁴). Aluseks on talle olnud kellegi teise eelvisand, nähtavasti Karula kirikherra Meyeri oma, kelle kaardikatsest seltsi tegevuse esimeses aasta-aruandes juttu ⁴⁵). Nocks on püüdnud seda alust kõigiti täiendada ja saksapäraseid nimetusi asendada rahvasuus tarvitusel olevatega; seejuures on ta abiks palunud ka Kadrina Knüpfferi asjatundmist. Aga see rahvuspärasust taotav kodumaa kaardikavand, huvitav oma

40) Rakvere III algkool 1805—1930, lk. 26.

41) Seltsi liikmete nimestik 1839. a. — VGEI I, 1, lk. 16

42) VGEI III, 1, lk. 44 jj.

43) SBGEI 1848, lk. 36.

44) Acta und eingegangene Briefe 1837—1849 — ÕES.

45) VGEI I, 1, lk. 9.

eelkäivald laadilt, ei pääsenud Tartu tarkade arvustusest läbi päevalgele. Autor ise kahjatses kirjas Hueckile seda viga, et ta Eesti põhjaranniku mõõtkava oli mõne minuti võrra liialt ida poole võetud.

Seltsi suuremaisse algatustesse kuulus eesti rahvarõivaste täheldamine ja mälestuseks joonistamine eri maanurkadest. Sellele üleskutsese reageeris Nocks, läkitades omalt poolt Rakvere ümbuskonna rahvalikest rõivastustüüpidest 8 joonist, mis Faehlmann seltsile üle andis 1842. a. oktoobrikuus⁴⁶⁾. Need joonised ilmusid hiljemini seltsi kogude konservaatori H. E. Hartmanni katalogiseerivas ülevaates „Das vaterländische Museum zu Dorpa“ (1871⁴⁷⁾). Veel muid jälgi Nocksi kaastööst. Õpetatud Eesti Selts suunitles võimalikult täieliku eesti sõnastiku koostamist. Kui Faehlmann oli valitud esimeheks, pöördus ta sõnastikukavatsuse edendamiseks Kreutzwaldi ja Nocksi poole, et need rahvasuust kuulataksid ja kirjeldaksid igapäevases elus esinevat fraseoloogiat eri asjade nimetamise kohta. Kummagi sellekohaseid saadetisi mainitakse kiitusega seltsi tegevuse aruandes 1843. a.⁴⁸⁾ Samal aastal on ette loetud Nocksi referaat eesti piiblis esinevaist taimenimedest⁴⁹⁾. Muid eesti keele uurimisse puutuvaid Nocksi lisandusi pole aga Õpetatud Eesti Seltsi kogudes säilinud kui neljaleheküljeline käsikiri „Einige Bemerkungen über Sprachvergleichung“⁵⁰⁾. Autor ise ei püüagi oma visandlikult katsutud eesti keele võrdlusele saksa ja vene keelega omistada suuremat kaalu kui „juhuslike pähepistete“ tähenduse, mis vahest võiksid äratavat tõuget anda varajaste kokkupuudete ja hilisemate laenude küsimusse süvenemiseks. Võrdlevale uurimisele kutsuvat nii üksikud sarnased sõnad kui ka liiteosised ja tuletised. Võrdlevate mõtete mõlgutaja püstitab üsna õige väite, et keele vokaalolus on märksa muutlikumaks elemendiks kui konsonantism. Nocksi ühendusvisandeist peavad nii mitmedki läänemere-soome keeleliste suhete teadusliku selgitamise ees paika, nagu näiteks gooti ja eesti m u l d, vene русь ja eesti r o o t s. Kutselised keeleuurijad otsustagu, kas näiteks eesti s u u r t ü k k on tõlkelaenuks säärast hili-semast saksa keele arengujärgust, kus kahurit hüüti S t ü c k nime-tusega. Küsitavuses huvitavaks kõrvutamiseks on vene сокол ja eesti k u l l verbist колить tuletatud etümologiseerimiskatsega.

See on Jakob Nocksi silmapaistmatu kaastöö Õpetatud Eesti Seltsi liikmena ja korrespondendina. Need on andmed, mis õigus-tavast ta nime ühendamist estofiilsete harrastustega. Suuremat pü-sivust, kõrgemat mõtteküündivust, eesti esiärkamise sütitavust siit

46) Seltsi koosoleku protokoll 7. X 1842.

47) VGEG VI, 3, lk. 8—9.

48) VGEG I, 4, lk. 9.

49) Seals., lk. 8.

50) MA 171:7 — ÕES.

ei leia. Ei saa ütelda, et Faehlmanni noorussõbra nimi eestihuvilise literaadina oleks etendanud tähtsat osa.

Näib, nagu poleks Nocksi eesti asjaarmastus vaibumisele kaua vastu pannud pärast Faehlmanni varajast surma.

5.

Jakob Nocksi keskne väline ja seesmine kutse kinnistus ta küpsemas eas ikka enam koolitegevuseks. Inspektoriamet nõudis hoolitsuste keskendamist kooli heakorrale. Vaba aja ülejäägid kuulusid kasvavale perekonnale ja seltskondlikule läbikäimisele. Juba 1840. a. mainis Nocks ühes kirjas A. Hueckile: igapäevased askeldused jätvavad talle muuks vähe mahti; pühapäeviti on inimesed nagu kokku vandunud selleks, et seltsides aega viita⁵¹⁾). Polnud ta eneseavalduses märgata takistuva eesvõitleja kannatamatust või erakuloomuse ärritust, mingit kirglikku tunderõhku.

Ta näis üsna hästi sobivat sellesse väikelinna sakslusse, kus ta lüheldane kuju ei omandanud mitte ainult kehalikku tusedust, vaid kus ta oma kanda võis rahulikult toetada balti saksa kaaskodanikkude täieliku lugupidamise pinnale.

Tuli Jakob Nocksi 25-aastane ametijuubel. Nii pikk teenistus-aeg sai tal 1851. a. juba täis, niivõrd kestvalt oli ta stabiliseerunud Rakveres. Ei jätnud Rakvere biidermeierlik seltskond sel puhul oma lugupeetud ja lahket inspektorit austamata. Ajakiri „Inland“ tõi kirjeldusegi tollest Rakvere juubeliaktusest ja pidulikust koosviibimisest, mis toimus mainitud aasta jaanilaupäeval⁵²⁾). Vanikutega kaunistatud kooliruum. Päevakohaste tervituste sissejuhatus koraaliga. Kajasid endise inspektori pastor Winkleri õnnesoovi- ja õnnistussõnad, vaimulikud, monarhistliku värvinguga. Kreiskooli teaduste õpetaja dr. Allihni peokõne arendas mõttekäike pedagoogi kõrgest, raskest ja õnnestavast kutsest, ülimalt tööpalgaks noorte ettevalmistus vaimuhariduselt ja meelsuselt tublideks meesteks: seda on juubilar saavutanudki oma paljude kasvandikkude suhtes. Juubilari vastus täitis kõiki konventsiooni nõudeid. Ta alustas sõnadega oma teenuste vähesusest ja lõpetas hüvangusoovidega „kõige armulikumale monarhile, kallile isamaale ja meie väikesele linnale“. Kõneles nagu heakodanlik rakverlane, lojaalne baltlane ja riigiametnik kunagi, kel elus pole rahulolematuse häireid olnud. Nagu varjatud ohe suurema karjääri järgi tulid huultele muu seas siiski sõnad, et „lootuses Jumalale ei pea väheseks arvama ühtegi tegevusringi“. Ei sädelnud vaimurikkusest need nikolai-aegsete balti väikelinlaste ja biidermeierite vaimus peetud kõned. Aga õhtul on austus- ja armastusväärse inspektori laud tujutõstvalt kaetud olnud arvukaile külalistele, õpilased on kooliaia valgustanud kirjade laternatega, on põletatud bengaalituld rõõmsate seltskondlikkude laulude

51) J. Nocks A. Hueckile 14. III 1840.

52) Inland nr. 27 (veerg 468—469), 1851.

saatel, üle kõige on säranud päevakangelasele pühendatud transparent: **V i v a t!**

Krimmi sõda vapustas suure Venemaa näilist vaikelu, paljastas nikolai-aegsete „idüllide“ sügavaid varjukülgi. Nikolai suri ja algas Aleksander II reformide ajajärk. Liikumine tungis paigalseisu ka Läänemereprovintsid. Pärast 32-aastast paigalpüsimist Rakveres nimetati Jakob Nocks 1858. a. kevadel Tallinna kõrgemale kohale, Eestimaa koolidirektori abiks⁵³⁾. Sinna oli juba 1850 tsensoriks ümber paigutatud ta kälimees ja hea sõber Vassili Blagoveštšenski⁵⁴⁾. Nende kohtumine Tallinnas sattus ühte agraar-rahutuste puhkemisega Eestimaal. Aga ajalugu teab ainult Blagoveštšenski protestitudmuste ja tõearmastuse süttimisest, kui ta 1858. a. juhtus Anija meeste peksmise tunnistajaks Tallinna Vene turul.

Jakob Nocksi oleks nagu läbitungimatu ükskõiksus eraldanud sellest, mis ta ümbruskonda tol ajakäänul sotsiaalselt erutas. Nagu nähtub ta teenistuslehest, oli ta abikaasa Charlotte Wilhelmine siis juba surnud. Lapsi oli jäänud ta hoolekandele 7, kaks poega ja viis tütart. Vanem poeg Paul lõpetas 1859. a. Tallinna gümnaasiumi ja astus Tartu ülikooli poliitilist ökonomiat õppima⁵⁵⁾. Nähtavalt eemale hoidudes poliitilistest ja sotsiaalseist päevavõitlustest teostas vana Jakob Nocks oma pedagoogilisi ja administratiivseid võimeid kooliuuenduslikul rindel. 1861. a. reorganiseeriti gümnaasiumid õppekonnas: viie klassi süsteem asendati seitsme klassiga; tõsteti õpetajate palgakrediidite; tundus vabamaid tuuletõmbusi koolielus. Kubermangu koolidirektori abi koht muudeti gümnaasiumi inspektori kohaks (6 õppetunni kohustusega nädalas). Gümnaasiumi inspektorina jätkas vana Jakob Nocks siitpeale oma teenistusaadlikku ausse jõudnud ametiaastaid Tallinnas. Ta palk oli nüüd 1000 rubla aastas, Stanislause ja Vladimiri ordu ritteriks, olgugi alamjärguliseks, teeninud pealegi⁵⁶⁾.

Paistis, nagu oleks J. J. Nocks oma karjääri hilisel hariastmel võinud rahulikult vastu vaadata vanaduspiiri liginemisele.

Nii kooskõllaliselt saksa ametivendade ja õppekonna ülemusega ta oma teenistusaastaid ometi ei saanud lõpetada. Gotthard v. Hanseni tagasivaates „Geschichtsblätter des revalschen Gouvernements-Gymnasiums“ loeme: „Kui kuraator krahv Keyserling 1863. a. veebruarikuus gümnaasiumi jälle revideeris, siis ulatati talle mitme õpetaja poolt allkirjutatud märgukiri inspektoraadi halbuste kohta gümnaasiumes, millises märgukirjas osutati selle instituudi ebapedagoogilist laadi ja nende õppeasutiste kosumise seisukohalt kahjulikku dualismi noorsoo kasvatuses...“ Meele-

53) G. v. Hansen, Geschichtsblätter des revalschen Gouvernements-Gymnasiums, 1881, lk. 144.

54) Русский Биографический Словарь, 1908, III, lk. 85.

55) Paul Nocksi ülikooliakt — ERKA.

56) G. v. Hansen, Geschichtsblätter, lk. 147, 240.

avalduse üldistatud eesmärk jäi saavutamata; teadmata, kui tõsiselt see aktsioon oli mõeldudki inspektori-instituudi kaotamiseks. Aga märgukirjale järgnes varsti Jakob Nocksi erru tagandamine. „38-aastase teenistuse järgi“, loeme Hanseni mälestuslehtedelt edasi, „vabastati inspektor, õuenõunik ja ritter Nocks ametist omal palvel. Teda saatis see tunnustus, et ta oli tublide teadmistega mees ja et ta oma ametivendi alati kohtles lembe lahkusega“⁵⁷). J. Nocksi pensioneerimine toimus 24. oktoobril 1864⁵⁸).

Millise „kahjuliku dualismi“ tagamõte peitus siis selles väliselt viisakas pensioneerimises? Vaikimuse sõba vajuks selle pahanduse pingele üle, mis oli põhjustanud meelevalduse ja Nocksi erru saatmise.

Oma elu õhtupoolikul elas Jakob Nocks eraisikuna vaikselt Tallinnas. Rahulolematuse käärimine eesti talupoegades pöördus hulgalise palvekirjade-aktsiooniga riigivõimu kõrgemate tippude poole. Eesti rahvuslik ärkamine hakkas end Tartus ja Tallinnas liigutama. Vanarauvast Nocksiist polnud avalikus elus peaaegu mingit kippu ega kõppu kuulda. Kui ta nooremaski eas oma estoofiilsete harrastustega polnud palju välja paistnud, siis vanul päevil tegi ta end otse tähelepanematuks. Ta osavõtt *Ehstländische Literärische Gesellschafti* tegevusest Tallinnas on väga vähesel määral nimetusväärne. Nocks oli siiski kaasas, kui see selts 1868. a. asutas osakonna eesti keele ja kirjanduse jaoks⁵⁹). „Eesti Postimeeski“ teadustas sellest oma lugejatele 1869. a. (nr. 39): „Tallinna „õppetud kirjaseltsi“ liikmed on enneste seast üht Eesti kirjalistekonda assutanud, kelle eestseisuse keskel tutvaid nimmesid loeme.“ Osakond, mille eesotsas seisid pastoriid Grohmann ja Malm, soikus ometi varsti enesest palju muud elumarki näitamata kui Malmi raamat „Vana ja uut“. Seltsi ajakirja „*Beitrag zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands*“ esimeses köites avaldas Nocks 1869. a. ühelt puuraiujalt kirja pandud jutundi „*Ullispil-Hans*“, mis on Kavala Hansu ja vanapagana lugude teisendiks⁶⁰). Pärast seda tõlkis ta sama ajakirja esimese köite kolmanda vihu jaoks ühe eesti hundijutu teksti⁶¹). Siis pole Nocksilt enam näha vähematki trükitud lisandust.

Ta lapsed kasvasid täiesti balti sakslasteks ja varustasid oma nime von partikliga. Paul v. Nocks teenis Eestimaa kubermanguvalitsuses mitmes ametis ja omandas väikese Kebla mõisa Haapsalu lähedal. 1885. a. määrati ta Tallinna trüükikodade ja raama-

57) Seals., lk. 153—154.

58) Seals., lk. 238.

59) Aruanne seltsi tegevusest a. 1868—71 — *Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands* I, 3, lk. 461.

60) *Beiträge* I, 2, lk. 218—219.

61) *Beiträge* I, 3, lk. 343.

tukaupluste ülevaatajaks; tema kätte usaldati ka ev.-luteri usutunnistuse kirikulaulude tsenseerimine⁶²⁾.

Eesti ärkamisliikumine läks Jakob Nocksist mööda. Kui ta kõrges vanaduses suri, siis ei pühendanud ükski eesti ajaleht talle järelhüüdu. „Revalsche Zeitung“ tõi 16. aprillil 1890 nekroloogi: „Eile õhtu lahkus sellest elust pika kannatuse järele kõrges eas...“ Pärast Johann Jakob Frommhold Nocksi elulooliste andmete, teenistusastete ja oivaliste omaduste loendamist lausuti seal järelhüüuks: „Ta arurikkad õpilased, kes kõik juba kuuluvad vanemasse sugupõlve, samuti kõik need, kes talle veresidemete tõttu või sõpruses on lähedal seisnud, hoiavad teda ka hauatagusena lahkes mälestuses“⁶³⁾.

Need mälestusriismed ei kaalu palju. Ei kujunenud Jakob Nocksist suurt kirjameest ega julget eesti esiärkamise kaasvõitlejat. On see siis kõik, mis Jakob Nocks on kirjutanud, kõik, mis ta isiksuse ja harrastuste arvele võib kirjutada?

Ei saa lõpuks vaikida neist viipeist, mis kõnelevad Jakob Nocksi varjatud protesti küdemisest balti seisusühiskonna vastu. On viipeid, mis sellele näilisele biidermeierile omistavad koguni ühe tähtsama teose, ja nimelt anonüümse võitlusraamatu „Der Ehste und sein Herr“, mis 1861. a. ilmus Berliinis. Esinedes tunnuslauselga *Amicus Plato, amicus Socrates, sed magis amica veritas* oli see ägeda sotsiaalse tõetunnistuse väljenduseks. Aga autor varjas selle juures oma nime, mida pahandatud hääled balti härrasseltskonnast talle ei jätnud ette heitmata.

Süüdistusteos afišeeris oma tiitellehel: „Von einem der weder ein Ehste noch dessen Herr ist“ (Kellelki, kes pole ei eestlane ega ta isand). Anonüümne autor kõneles enesest kui mitte-eestlasest, kes küll eestlaste keskel pikemat aega elanud, aga kelle elukutsele võõras olnud huvituda talupoegade ja aadli vahekorra-st. Siis on ta 1858. a. sattunud Anija talupoegade toore avaliku karis-tusakti tunnistajaks Tallinnas. See kisendav sündmus on teda niivõrd vapustanud, et ta on otsustanud õnnetu maarahva ajaloolist saatust, orjussuhteid, härraste poolt peale pandud koormisi ja suu-reks heateoks kiidetud vabakslaskmist tõsiselt tundma õppida.

Ei jäänud tulemata palju tolmu keerutanud raamatu autori otsi-mine ja fikseerimine. Balti ajaloolased on „Der Ehste und sein Herr“ kirjutajaks arvanud Vassili Blagoveštšenskit. Blagoveštšenski ni-mega on „Der Ehste und sein Herr“ ühendatud ka Winkelmanni bibliograafilises teatmeteoses „Bibliotheca Livoniae historica“. Seda pärimust on ilma küsimärgita edasi kandnud eesti ajaloolas-ed ja Eesti Biograafiline leksikon⁶⁴⁾. Aga juba kaasaegses po-leemikas, mida raamatu ilmumine esile kutsus, on kahtlust aval-

62) Virulane nr. 16, 1885; Tallinna Sõber nr. 30, 1885.

63) Revalsche Zeitung nr. 84, 1890.

64) Eesti Biogr. Leksikon, lk. 47.

datud, kas raamatu plakatit „ei saks ega eestlane“ saab usaldada. Nii pööras üks vastuvaidlejaist tähelepanu sellele, et tundmatu talupoegade kaitsja hästi kodus näikse olevat talupoegse olustiku ja mõisa vahekorjade kirjeldamises. Ka arvas sama balti saksa lugeja teoses avastavat säärast vastumeelsust balti aadli vastu, mis võis puhkeda ainult kauase kokkuvalgumise paisust. „Autor, kes tundmatuks tahab jääda, ei pane ometi oma pilti raamatule ligi“, kirjutati „Revalsche Zeitungis“ 1862 (artiklis „„Der Ehste und sein Herr“ und einige seiner Kritiker“), „pigemini juhib ta kahtlust teisele, nagu siin ilmselt on lugu“⁶⁵).

Pärast Jakob Nocksi surma kirjutas A. Treumann-Heraklides 1899. a. samast asjast Grenzsteinile. See ei olevat mitte õige, mis Grenzstein 1898. a. „Olevikus“ (nr. 32) kirjutanud, ja nimelt, nagu oleks Blagoveštšenski üksi Tallinna Vene turu peksulugu verise südamega pealt vaadanud. Pealtvaatajaks olnud ka Nocks, kes sule kätte võtnud ja mõjuva raamatu kirjutanud. „See raamat on küll Blagoveschtschenski läbi Berliinis trükki antud, aga pole siiski mitte tema töö...“⁶⁶). Sama väidet kordas Heraklides 1903. a. M. Lipule, lisandades, et ta seda olevat kuulnud „ühelt hallipeaga härralt oberst v. Pezoldilt, kes Nocksi tuttav oli.“

Ei tarvitse „Der Ehste und sein Herr“ küsimuses nii kaugele minna kui Heraklides, s. o. Nocksi üksi tunnistada autoriks ja Blagoveštšenskit ainult kattekujuks. Pigemini näikse põhjust olevat seda teost arvata Nocksi ja Blagoveštšenski ühistöö tulemuseks. Nocksi osanemine on ühe teise tunnistaja kaudu tõestatud vähemalt materjalide kogumise mõttes. Nocks on ühe kaasaegse eesti poolharitlase Linkgreimi abi tarvitanud vakuraamatute ja rendilepingute hankimiseks talupoegadelt. Linkgreim, Tallinna elanik, on pärast oma vanul päevil seda jutustanud usaldatavale isikule⁶⁷).

Heraklidese andmeil olevat Jakob Nocks noil aastail ka palju loetud saksa perekonnalehes „Die Gartenlaube“ sõna võtnud vaeste eestlaste kaitseks. Nocksi-nimelist artiklit sealt otsida oleks muidugi asjata. Küll aga ilmus „Gartenlaubes“ 1863. a. Fr. Hoffmanni allkirjaga kirjutis „Eine deutsche Bitte für das arme Volk der Ehsten“⁶⁸). Selle sissejuhatuses öeldakse, et järgnevad vapustavad lood eesti talupoegade seisukorrast on ammutatud raamatust „Der Ehste und sein Herr“ kui ka Eestimaalt saadud kirjalikest teateist. Kuigi Heraklidese näpunäide jällegi mitte täpselt paika ei pea, „Gartenlaube“ kirjaniku inspiratsiooniallikas on vaevalt kustki mujalt Eestimaa punktist pärit kui Tallinnast, Nocksi ja Blagoveštšenski nõuühendusest. See nõu-

65) Revalsche Zeitung nr. 22, 1862.

66) A. Heraklides Grenzsteinile maikuus 1899 — Grenzsteini kirjaku X, lk. 295.

67) Lektor J. V. Veskile.

68) Die Gartenlaube 1863, lk. 329 jj.

ühendus tahtis eesti talurahva hädasid ja mõisnikkude türannilist meelevalda paljastada Euroopa avaliku arvamise ees kui ka Vene võimude tähelepanu ja kaastundmust äratada kaitsetute kohta. See palvekirjade aktsiooni kandmine üle piiri pahandas balti ülemkihti muidugi tugevasti. Oma julgemist varjavast ettevaatusest hoolimata langes igatahes „kahjuliku dualismi“ vari Jakob Nocksile balti härrasseltskonna silmis.

Kuid veelgi kahjulikumaks on osutunud vastuolu Nocksi isiklike hüvede taotluse ja filantroopilise südame poolehoidu vahel ta eestlusarmastuse hindamisele, ta mälestuse austamisele. Olgu ta tunnustusväärne osa seega selgemini kui siimaani tõstetud meie teadvusse.

Gustav Suits.

August Kitzbergi „Maimu“ tekkelugu.

1.

Meie ajaloolis-romantilise jutustise õitseage oli a. 1889—93. Selle viisaastaku jooksul ilmus Saalilt, Bornhöhelt, Järvelt ja Kitzbergilt kokku üle kümne teose. Varemini oli ilmunud rohkesti ajalooliste romaanide tõlkeid (Eesti Postimehe Jututoas), algupäraseid töid aga vähe; eri raamatuna ainult Bornhöhe „Tasuja“ (1880), Järve „Vallimäe neitsi“ (1885) ning K. A. Hermanni „Auulane ja Ülo“ (1887). Perioodikas leidub veel üht-teist.

Nii näiteks ka G. E. Luiga on loonud ajaloolisi jutukei 1).

Juba 1870-ndail aastail koguti innuga rahvalule, Eesti Kirjameeste Seltsi õhutusel. Hurda poolt alustatud suurejooneline kogumistöö saavutas ülemaalist vaimustavat vastukõla. Hurda sulest ilmus esimene eestikeelne ja -meelne ajalooramat (Pildid isamaa sündinud asjust, 1879). Läti Henriku kroonika muutus kõigile kättesaadavaks Jaan Jungi tõlkes (1881—83). Kreutzwaldi „Kalevipoja“ ning „Lembitu“ minevikuromantika oli kirjanikele julgustajaks. Venestamisaja surve aina süvendas mineviku pöördumist.

Ajaloolise romaani arengus tohib oletada kaugemaidki mõjusid, eriti Saksamaalt. Ärkamisaegne kirjandus oli suuresti saksa mõju all, Saksamaal ajalooline romaan aga on olnud 1870-ndail ja 1880-ndail aastail üldise huvi keskpunktiks 2).

1) „Kuldseil ajal. Jutt endisest Eesti elust“ — Eesti Postimehes 1883, nr. 10—12. „Ohakad. Ajalooline uudisjutuke“ — Isamaa Kalendri 1886. a. lisas, lk. 12—23. „Muruneid. Luule jutt Eestlaste minevikust“ — Meelejahutajas 1886, nr. 16—18. „Abikaasa ustavus. Lugu Eesti muinasajast“ — Isamaa Kalendri 1888. a. lisas, lk. 3—31.

2) Merker-Stammler, Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte I, 1925/26, lk. 502.

Meie ajaloolise romaani sünnilugu vajab veel omaette uurimist, eeldades suure eruditsiooniga uurijat. Eelolevas kirjutises on tahtud jõudumööda selgitada ainult Kitzbergi „Maimu“ saamislugu, niipalju kui seks andmeid leida on õnnestunud.

„Külajuttude“ kogusse koondatud „Maimu“ on varustatud autori poolt aastaarvuga 1889. Nähtavasti selle põhjal ongi üldiselt hakatud märkima teose ilmumisaega. Mainitud aastaarv ei tähistaga muud kui „Maimu“ auhindamist Eesti Kirjameeste Seltsi kolmandal võidupeol. Siis anti Kitzbergile „Maimu“ eest esimeseks auhinnaks kiitusekiri³⁾.

Tõeliselt „Maimu“ ilmus alles kolm aastat hiljemini: esmalt Postimehes 1892 (28. V — 15. VI, nr. 114—129), kohe selle järel ka raamatuna, K. A. Hermanniku kulu ja kirjadega.

„Maimu“ I eriväljaanne, 126 lk. 16°, on tsenseeritud 18. VI 1892 ja trükist ilmunud samal suvel⁴⁾. See, nüüd väga haruldaseks muutunud raamat näikse olevat trükitud ajalehelao järgi, olles õige vigane. Tartu Tsensori Arhiivi andmeil (ERKA-s) seda on valmistatud 600 eksemplari. — „Postimehes“ ilmunud „Maimu“ eest autor pole saanud mingit tasu. Ta pole seda nõudnudki. Raamatuna ilmunud „Maimu“ eest makstud 15 rubla. Tol ajal olnud honorari saamine üsna kuulmatu asi.

Juba järgmisel, s. o. 1893. a. on ilmunud „Maimu“ 2. täiendatud (õigemini: parandatud) tr., — Hermanniku kirj., 147 lk. 16°; trükisuurus 1200 eks.⁵⁾.

Eri raamatuna „Maimu“ on liikvele lastud veel kolmandatki korda, a. 1911⁶⁾ (Hermanniku kirj., 95 lk. 8°), 4500 eksemplaris⁷⁾.

Edasi „Maimu“ on võetud, tublisti muudetud kujul, „Külajuttude“ kogusse, kus ta on algjutuks. „Külajuttude“ I anne ilmus Noor-Eesti kirj. vist mitte 1915. a., nagu märgitud, vaid 1916. a.⁸⁾; trükisuurus 2500 eksemplari⁹⁾. Sellest on ilmunud 2. tr., „Külaj.“ I ja II, 1924. a.¹⁰⁾, — mitte 1923. a., nagu raamatusse trükitud. Trükisuurust kirjastus peab ärisaladuseks.

3) Praegu EKIA-s, A. Kitzbergi kogu 5:5.

4) Olevik 27. VII 1892 teatab „Maimust“ kui toimetusele saadetud raamatust.

5) TrtTA andmeil.

6) M. Hermanniku rmtkaupluse nimekirja põhjal ning TrtTA andmeil. Raamatus aastaarv puudub. — E. Kirj. 1933, lk. 321 märgitud ekslikult a. 1893.

7) TrtTA andmeil.

8) Fr. Tuglas ütleb Pealinna Teatajas 30. XII 1915, nr. 302, lk. 2: „Külajuttudest on siamaale ilmunud ainult kolmas anne. Peale selle on osalt trükitud esimene anne, kuid ei ole võinud praeguste olude sunnil ilmuda.“

9) Postimees 16. VI 1934, nr. 161, lk. 4., art. „Vabadussõjaga algas kirjanduse leviku õitseaeg“.

10) R. Antik, Eesti raamatute üldnimestik 1918—1923, (1931), lk. 130.

Eesoleva kirjutise aluseks on „Maimu“ 2. parandatud tr., a. 1893.

2.

Juba „Postimehes“ ilmudes „Maimu“ sai hea vastuvõtu osaliseks. Kitzberg on säilitanud kolm kirja, milles teda töö eest südamlikult tänatakse. J. Kivisäk näit. kirjutab K-le (Karksi-Kurimetsast 23. IX 1892):

Nii kui teije Maimus mis teije aijalehe Postimehes kirjutaside ja iljem raamatuna ilmus, sellega olede teije kui suurt tänu meie Karksi kihelkonnale kui ka tervel Eesti rahvale äära teeninud nii kui ajaloo armastatele.

Minul käib nimetatud ajaleht Postimees Ah kui suure isuga loeti Maimut kui ta ilmus üks ja teine nõudis neid minu käest keda ma ka neile hieameelega lubasi praegu on need Nomr kus Maimu jut oli nii rahva hoian aja lehed kui ka raamatud alal 11).

Ajalehtedes ilmus „Maimu“ kohta pikemaid arvustisi kaks: „Olevikus“ ja „Sakalas“. „Olevikus“ 3. VIII 1892, nr. 31 (lk. 639—40), keegi — w (J. Parv?) tähendab, et ta „Maimu“ ilmutist iseäranis oodanud olevat, ja ütleb siis:

Hra A. Kitzberg avaldas hiljuti Olevikus paar jutukest „Libahuint“ ja „Rätsep Õhk ja tema õnneloos“, mis teravat rahva tähelepanemist ja hääd iseloomude kirjelduse andi tunnistasivad. Neid lugedes tundis lugeja ennast otse Eesti lõuka ääres ehk külatänavas ja isa Jannseni sarnane viledus jutustamise keeles tegi jutukesi seda armsamaks. Maimuga tahab Kitzberg kõige raskema jutukirjutaja tööpõllule astuda, tahab Eesti muinasajast lugu tuua. Meie peame seega Maimu pääle kui ajaloo jutu pääle vaatama ja temast ajaloolise jutu nõuete järele otsustama. Neid suuri nõudeid täita ei ole Maimu kirjutajal mitte korda läinud. Meie tahame jutustuse abil keskaja sisse astuda ja tähele panna, mida moodi orjaks saanud Eestlaste elu 14. aastasajal välja näeb. Meie leiame küll aastaarvusi ja mõned tähtsamad sündmused kergelt üles tähendatult eest, aga mitte elavat elu ennast, mitte seda, mis meid olgu ajaloona ehk jutuna ehk jutukirjutaja enese tundmustena kaasa kisuks. Näitab, nagu oleks väljaandja ajalugu kirjutada tahtnud, millest kogemata jutt on saanud ja teisiti, nii et õigeste ei tea, kummaks me tööd peame nimetama, kas nunja läinud jutuks ehk nurjaläinud ajalooks. — —

Need jooned, mis enne nimetatud Kitzbergi kahes rahva jutus nii selged on, puuduvad siin täieste, nii et me ilma kahjuta mõne jututegelase osa teisega ära võiksime vahetada. Aga see ei tunnista veel, et kirjanik ülevelt alamale oleks läinud, nagu nii mitme teisega lugu on. Maimu väljaandja kohta on häid lootusi, et tema sulest kord ehk tähtsaid Eesti juttusi võib tulla. Enne nimetatud kaks jutustust on minu teada hiljem kirjutatud kui Maimu ja algamine kohe ajaloolise jutuga — pääle Eesti tumeda minevikuga — on liig raske ülesanne noorele kirjanikule.

„Sakalas“ 19. VIII 1892, nr. 34 (lk. 2) arvustab keegi X. Tema on õige heatahtlik, leides „Maimu“ olevat eesti „veikesele kirjan-duse aiale tõsiseks ehteks“. Mõnd asjaolu siiski laidab:

Kui ajajärk (Periode) rahva selle aegsest elust on „Maimu“ oma kohut hästi täitnud ja kirjaniku eesmärk näibgi see olnud olevat, et

11) EKIA, A. K-i kogu 1:14.

Me kannatame pehmem' päeva vaeva
Kui teadaval, mis n e m a d kannatand,
Kes häda võites lendasivad taeva
Kus Uku neile puhke paika ann'd.

(lehek. 5).

Kuid sellest ei ole ometi ajaloolise jutu kohta küllalt. Terve luo sisse saatmine on mitmes kohas iseeneses kokku sündimata, rahva jutud, mille põhjusel ta ülesse ehitatud, paistavad liiga silma. Alus ei tohi majal küll mitte puududa, ometi ei ole alus mitte pää asi, vaid ikka maja ise ja leitud lilled on enamiste ikka armsamad, kui pakutud lilled. Kõigest sellest hoolimata näeme ometi ära, et hra A. Kitzbergile rahva elu tähele panemiseks kaunis anne hälli kaasa on antud, mille abil tema poolt edespidi tähtsamaid toodeid tohime loota, kui „Maimu“ on, mida hästi korda läinud katseks võib arvata.

Arvustiste kohta K. võtab sõna „Maimu“ 2. trüki eeskõnes, väites, et tema töö on eksikombel ajalooliste juttude hulka arvatud:

„Maimu“ sai kirjutatud, kui herra S a a l i kodumaa ajaloolistest juttudest ainumastgi veel ilmunud ei olnud. Kodumaa ajalooline ja muinasjutuline põld seisib söödis, keegi ei olnud sellel väljal oma luulehobust mängitada julgenud. (Väljaarvatud Bornhöhe „Tasuja“.) „Maimu“ kirjutaja tahtis oma tööga Eesti kirjanikkusid sellel põllul tööle äratada — tahtis näidata, missugused kullaterad muistse mullapinnas peidus seisavad ja üles päevavalgele kündjad ootavad.

Üht kodumaa ajaloolist juttu aga kirjutada, selleks ei arvanud ta enesel annet ja osavust küllalt olevat. See põld oli tema meelest piha, kuhu mitte iga igapäine mees oma adraga sorima ei pidanud minema — ja nõnda ei tule „Maimu“ tegelaste seas ühtegi ajaloolist nime ette. „Maimu“ on Karksi kihelkonna rahva suus liikuvate muinasjuttude pääle ülesehitatud. Tahetakse aga ühte muinasjuttu kirjanodusliselt tarvitada, siis peab selleks ikka mõni ajajärk võetama — „Maimu“ kirjutaja valis selleks Karksi lossi ehitamiseaja. Ainult nii kaugelt võiks „Maimut“ ajalooliseks jutuks nimetada.

Kunstimõõtu „Maimu“ külge panna ei või. Midagi sarnast luua ei olnud raamatu kirjutaja otstarbe, ega julgenud ta ka sarnast luua tahta. „Maimu“ pidi raamat olema lihtsale lugejale, kes kunstimõõtu ei nõua. Kadumamineki eest tahtis ta Karksi maakohtade külge liidetud muinasjuttusid hoida — tahtis nende mälestust uuesti elavaks õhutada. Kui see kordaläinud, on kirjutaja soov täidetud.

„Maimu“ oli esimeses reas Karksi suguvendadele kirjutatud — kui tema ka laiemas ringis sõpru leidnud, siis on see väga rõõmustav. Iseenesest on „Maimu“ laia pintsliga valmisloperatud pilt, milles kõik peenem maalimisetöö kõrvale jäänud. Tema kava oleks ainult kuuskord nii suures raamatus äratarvitada võidud, aga — lepitagu temaga nõnda kua
uo ei

Kunstimõõtu „Maimu“ külge panna autor ei soovita, kuigi teose eest antud on esimene auhind! Kuidas on lugu selle auhindamisega?

See sündis EKMS-i poolt korraldatud Eesti parema kirjanuse ja kunsti III võidupeol, Tartus 16. VII 1889.

Juttusid oli võidujooksule 4 tükki sisse saadetud. Neist saivad:

1) Ib. a u u h i n n a hra Kitzbergi jutt Eesti rahva minevikust „Maimu“, mõni koht väljaarvatud, mis muutmist nõuab.

2) III. auuhinna hra Saali iseraamatuna trükkis ilmunud jutt Eesti minevikust „Vambola“ 12).

Kirjandusliste tööde läbivaatajateks olivad määratud Eesti Kirjameeste Seltsi Eestseisus ja kirjanduse komisjon. Mõlemate ühendatud koosolekutel saivad sisseaadetud tööd enne pidu läbi vaadatud ja nende kohta otsused tehtud 13).

EKM*S*-i eestseisuse moodustasid siis: president H. Treffner, abipres. K. A. Hermann, kirjatoimetaja J. Jõgever, kirjatoim. abi M. Hanser, kassameister G. Sachs, kassameistri abi J. Pellberg ja vanavarahoidja J. Jurkatamm. Kirjandusekomisjoni kuulusid J. Poska, J. Teas, Undi ja M. Vares.

Koosoleku protokoll pole säilinud. Kasustada saab aga EK*M**S*-le läbivaatamiseks saadetud käsikirjade nimestikku 1888. ja 1889. a. kohta 14). Sealt selgub, et „Maimu“ arvustajaiks on olnud Hermann, Jõgever ja Poska. Hermanni hinne on „4½—5“, teiste omad puuduvad. Lõpphindeks on olnud esiti „IIa“, see on aga maha tõmmatud ja juurde kirjutatud „Ib. Mõni tükk välja arvatud“.

Saali „Vambola“ arvustajad on olnud Vares (tema hinne 4), Poska (3½) ning Daniel (3). Lõppotsuseks: IIIb.

Silmatorkav on, et „Maimu“ saab esimese auhinna, „Vambola“ kõigest kolmanda. Suhteline hinnang tundub olevat kõvasti Saali kahjuks.

„Maimu“ loorberid on nähtavasti eriti seltsi tolleaegse abipresidenti dr. K. A. Hermanni poolt pärit. Hermanni vaimustust võib mõista, kui võrdluseks lugeda tema oma „Auulast ja Ülot“ 15): selle kõrval „Maimu“ väärib kindlasti esimest auhinda. — Saali arvamus (kirja pandud kuski hospitalis 20. II 1916), —

Maimu esimese auhinnaga kroonimine selleaegses E. Kirj. S. ei olnud muud kui Treffneri ja tema erakonna demonstr., et seda Vambolale ette seadida 16)—

näib tött sisaldavat. Auhindajate asjatundlikkust iseloomustab sissekukkumine Kõrvi „Luigemäe Olliga“ 1890. a., IV võidupool 17).

3.

„Maimust“ on säilinud Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKIA) üks terviklik käsikiri. Kas sama ehk käiski EK*M**S*-i võidupool, ei saa kindlasti ütelda; tõenäoline see küll on. See käsikiri on saa-

12) Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1889 aastal, III vihk, 1890, lk. 7.

13) Seals. lk. 6.

14) EKIA, EK*M**S*-i kogu 10:10.

15) Ilm. 1887. a.

16) EKIA, Saali kogu 9:4. — Saal väidab veel, et „oma meestele“ ei ole Kirj. S. ei vanal ega uuel kujul ülearu rasket mõõdupuud seadinud“.

17) „Luigemäe Ollit“ on arvustanud Pellberg, Põdder ja H. Treffner. Kõik hindavad tööd 5-ga. Kokkuvõttes I-a. (EKIA, EK*M**S*-i kogu 10:11).

bunud EKIA-sse Eesti Rahva Muuseumilt, mille kirjakogude hulgas leidub ka EKMS-i oma, ja on valminud juba 1887. a. Kuid trükitud selle järgi „Maimut“ ei ole. Kk. (= käsikiri) on tseen-seerimata, ja tekst ei lähe trükisega küllalt ühte.

Tiitellehele on autori poolt maalitud ainult sõna „Maimu“. Tundmatu käsi on juurde kirjutanud: „Jutt Eesti muinasajast. Rahva juttude riismete varal kirjutand: A. Koldekivi.“ Sama käe-kirjaga on teksti ette, üles kirjutatud: „(Eesti Kirjameeste Seltsi 1889 aasta võidupidul I. Auhinnaga märgitud).“

Vaatleme, milles erineb trükkteos kk-st.

Proloogi („Karksi, mu kallis kodu“) on lühendatud. Kk-s see osa kaldubki eessõna laadi.

Venda põgenemine raudmeeste käest, mida kk-s lühidalt mainitakse, on lavastatud üksikasjaliselt (lk. 16—19).

Kk-s munk laulab „Ave Mariat“, hiljemini aga Horatiuse oodi „Integer vitae“ (lk. 70).

Pikendatud on „Maimu“ ja munga esimesi dialooge (lk. 71—2).

Süvendatud on Venda suremis-stseeni (lk. 78—82).

Natuke muudetud on Maimule palvetamise peale antud märki Põllemäel:

Kk-s:

Mis lipendas üle sinaja metsa, kauge-
gel ja veikene kui valge täpikene, kui
siis kui valge liblikas, siis suure-
maks ja suuremaks kasvades? Tui-
kene lendas üle neitsi pea ja jäi sil-
mapilguks tema kohale õhusse leh-
vitama, enne kui jälle kaugusesse
kadus.

Trükitud:

Näe, mis lipendas üle kivikangru
õhus, kui väikene valge täpikene, kui
elav lilleõis, lähemale ja lähemale
lendas ta — valge liblikas, hiline sü-
gise laps, laskis ennast silmapilguks
Maimu käte pääle maha ja liblendas
siis jälle ära. (Lk. 92.)

Kui arvestada, et „Maimu“ trükiti alles 1892. a., siis redigeerimistööd ei saa pidada suureks.

„Maimu“ kolm esimest eri trükki (a. 1892, 1893 ja 1911) osutavad peamiselt ortograafilisi muutusi. Kolmandas trükis on asendatud mõningaid sõnu uutega. Näit.:

Jah, üleilal! Siis ma veel lootsin Lehte eest kas või v a' t ü h j a g a heidelda (lk. 39); 3. tr.: k u r a d i g a heidelda.

Venda koobas oli nüüd j u b a õ i g e p a s s i v eluruum (lk. 48); 3. tr.: j u õ i g e k e n a eluruum.

Ja kihin-kahin tõusis rahva seas, kui kõneleja vaikinud, kihin ja kahin, mis kui laene rahva-ringist ülekäis (lk. 100); 3. tr.: rahva-rinnust.

— — siis k i s e n d a s t a kui hinge põhjast (lk. 103); 3. tr.: h ü ü d i s.

Maimu aga viidi oma korterisse tagasi (lk. 120); 3. tr.: k o r k a s s e.

Põhjalikke parandusi on ette võetud aga „Külajuttude“ esimesse andesse trükitud „Maimu“ kallal. Kärpimise kaudu on suurel määral välditud endisi kõrvalekaldumisi, kordumisi, naiivsusi ja labasusi. Teosele on püütud anda kainem ilme. On jäetud välja kungla-kultust jms.

1893:

Ristusust ja oma ema kurvast loost ei teadnud ta mitte midagi, sellest ei kannatanud isa süda temale rääkida. Seda enam teadis ta oma esivanemate luulelisest usust, Vanaisast, Ukust, Taaralaste õnnepäevist, Kalevipojast ja Eesti vägimeestest, nende vägevusest, vahvusest ja tarkusest. (Lk. 50.)

Ta jampsis juba ja ütles ennast Maanala uksi lahti nägevat ja teda ootavat. Imelikud pildid Eesti kangelatetest kõikusivad tema silmade ees, nime-pidi hüüdis ta Eesti vägimehi, kes ju enne teda surmale suikunud ja siit äralahkunud olivad. Ta nägi ennast juba nende seltsis, õndsate ringis, Taara kijas.

(Lk. 76—7.)

Sinule, Kaski, jätan ma oma esimehe kohused. Võta, vahva Kaski, seinalt minu sõjasarv, kilp ja ambu, näita neid meie rahvale, kes minu õuemärki nendel tunneb, vii temale minu viimseid tervitusi ja ütle: —

(Lk. 81.)

1915:

Ristusust ja oma ema kurvast loost ei teadnud ta midagi. Seda enam teadis ta esivanemate usust, mineviku õnnepäivist ja Eesti vägimeestest. (Lk. 49.)

Ta jampsis juba ja ütles Manala lahtiseid uksi nägevat. (Lk. 63.)

Sinule, Kaski, jätan ma oma vanema kohused. Võta seinalt minu sõjasarv, kilp ja ambu, näita neid meie rahvale, vii temale minu viimseid tervitused ja ütle: — — —

(Lk. 66.)

Üsna õieti on kustutatud või asendatud sõnu „Eesti“ ja „eestlased“. Kahjuks on kustutatud ka sõnu, mis antud tekstis siiski sobivad. Näit.:

Maapoole külge oli valliäärde veel mitu ja mitu jämedat ja kõrget mitme-eluga [= mitme korraga] torni ehitatud (lk. 53—54); maha tõmm.: mitme-eluga.

Kaastundlikult silitas ta oma korpase käega Maimu pääd (lk. 79); maha tõmm.: oma korpase käega.

Kuiv puuriit, mis hõlgedega ja h a g a d e g a k o r e d a k s ülesehitatud, võttis kergesti tuld (lk. 85—6); parand.: kuiv puuriit, mis hõlgedega ja h a g u d e g a täidetud, võttis kergesti tuld.

Uuesti ja uuesti viidi noorik oma korkasse tagasi (lk. 119); parand.: v a n g i k a m b r i tagasi.

Üldiselt siiski parandatud on väga tähelepanelikult ja osavasti. „Külajuttude“ 2. trüki juures pole põhjust peatuda.

4.

August Kitzberg on kirjanik, kelle looming sügavasti juurdub kodukihelkonna looduses ning rahvas. Fantaasial on suhteliselt väike osa tema teoste kujunemises. Seda on K. ka ise märganud, tunnustades: „süüdmustiku leidmine, ilmvõimata asi minu juures“¹⁸⁾. Nagu nähtub jutustiste dramatiseerimisest, pole talle kerge olnud ainegi leidmine.

18) A. K-i kiri O. Peterson'ile 30. I 1908, EKIA-s.

Teame, et K-i kirjanduslik tegevus algas rahvaluule tähe all 1874. a. „Eesti Postimehe“ lisalehes trükiti tema poolt kirja pandud muistend „Kuida Öisu ja Kariste järved sündinud“. Sellest oli, nagu K. „Tuuletallajas“¹⁹⁾ ütleb, maik suhu saadud. Kahe aasta pärast ilmus sealsamas K-i tõlgitud jutustus „Üle kivide ja koldaste kaldale“²⁰⁾. Selle saatjat tituleeritakse toimetuse märkuses nooreks eesti kirjanikuks, kuigi tal peale eelmainitud muistendi midagi trükis polnud ilmunud. Jutustist kiidetakse, sest see olevat oma sisu kui ka kõneviisi poolest kaugelt teisem kui toored röövlite ja mõrtsukate lood.

1877. a. „Eesti Postimehe“ lisalehest (nr. 9) leiame aga juba „Maimu“ esimesi jälgi. See on kirjutus Karksi kirikust ja koguduse ajaloost, pealkirjaga „Valge kirik kivivaremete seas ehk rööm ja kurbtus kaksikvennad“. Meid huvitav osa sellest leidub ühtlasi K-i esimeses eraldi ilmunud trükkteoses „Kodu-kurukesest“, 1878, lk. 25—27. Tsiteeritud olgu siin „E. Postimehe“ redaktsioon kui varasem, paari lisandiga „Kodu-kurukesest“.

Autor lähtub Nuia alevikust:

Õitseva heinamaa ja Linnaveske järve sinise veevoodest sisse piiratud, tõuseb järsk mäekupp vaataja silma, kelle kõrgelt harjalt vana rusuku pudenend müüri varemete keskelt kena valge kirik, n'agu pruudi linnikuga ehitatud neitsi alla orgu vaatab. Ajahammas on lossi tugeva müüri-kantsidest pea puutumata möödaläinud, sest ka kõige vanemad inimesed ei mäleta näinud olevat, et mõne nende müüritükidest mõni nurk ehk torn maha oleks pudenenu, — kõikumata seisavad n'ad sääl ja kuulutavad tumma suuga muisteseisest uhkusest ja vägevate võimusest, — [21] jutustavad mõtleja vaatajale pitki, kurbi lugusid endise aegade õnnest ja õnnetusest, langenud suurustest ja kadunud läigetest, armuta raudmeeste õelusest ja Eesti esivanemate orjapõlve kibedusest ja viletsusest, — sest rahva suu teab sellest põlastavaid ja haledaid lugusid rääkida, kuidas Karksi lossi müürid raske sunduse ja halastamata tagaajamise all Eesti vaeva ja verehigiga üles ehitatud saanud, kuidas rahvas tigea sundijatte piitsa all liia tööga koormatud õhkanud ja äganud], — aga kõigest sest ei ole enam muud mälestust maha jäänud, kui vana, õige vana rahva suhu mõni kurb jutt. Aga üks hale märk on siiski Karksi lossi müüri varemetele juure jäänud: Ei kasva kõige suure lossi mäe pääl ei ühtegi puud ega võsu, kui need paar vahtrat ja jalakat, mis selle põlves noorem rahvas kiriku ette platsi pääle on istutanud. Kõik on n'agu surnud, — paljad ja alasti tõusevad vana vallide ja tornide tombud, mis osast veel kaunis terved, taeva poole; ei ole nende pääle ei rohu ega sambalalible kasvanud, ega kõla linnu laulu nende vahel, muud kui mõne varblase sirtsunist on kuulda, kes kirkuliste hobuste suu eest maha pudenenu kaeraterade kallal riidlevad. See on, n'agu hingaks needmise pärandus selle koha pääl, kus vanal ajal niipalju valupisaraid veerenud, niipalju tuhandid, surmahaav rindus, hingeheitnud etc., [kes teab, kui mitu surijat valuvaakudes omal aeval oma kätt vandudes taeva poole on tõstnud, selle paigale surma ja igavest hukatust osaks soovides.]

Nende müüride vahelt nüüd paistab Karksi kirik oma valge seinade, punase katukse ja hõbehalja torniga vaatajale silmi ja tahab, n'agu taeva

19) I, 98.

20) Eesti Postimehe lisaleht ehk Jututuba 1876, nr. 39—41.

21) Nurksulgudes osad on „Kodu-kurukesest“.

poole näitaja sõrm, vaga kirikulise südames, kes pühapäeviti tema poole ruttab, seda mõttet äratada, et taevas ja maa hukka lähevad, aga Jumala sõna igaveste jääb. Heledaste ja trööstides kõlab pühapäeva hommikul kirikukell tornist ja kutsub rahvast, ei enam verise võitlusele, vaid vaga palvele linnamüüride vahele kokku. Küll ruttavad siis veel tuhanded Karksi lossi võlvitud väravast sisse, aga neid ei aja enam kubja piits taga, vaid ainult Kristuse sõna: „Tulge minu juure keik, kes teie vaevatud ja kooramatud olete, mina tahan teile hingamist saata.“ Ja kui siis tuhandest suust taeva poole tõusev vaga laul lahtise kiriku ukstest välja kõlab, ja tema helin kõrge müürivaremete vahelt vastukajatab, siis peab inimese süda kivine olema, kui ta mitte liigutud ei saa ja ei õhka: „Jehoova on mo kalju ja mo tugev linn, mo ärapäästja, kelle juure ma kippun, kui mul kitsas käe.“

T. L. 18.

Siin on hiljem „Maimu“ proloogis ja epiloogis edasi antud meeleolu ja motiive.

„Kodu-kurukesest“ leiame ka üldpealkirja all „Rahva juttude riismed“ (lk. 30) muistendeid Annemäest, Põllemäest, Sukksillast, Mäkiste (~ Mägiste) põrguhauast ja Savimäest, mida on „Maimus“ kasustatud. Nende juures pole põhjust pikemalt peatuda, sest autor esitab neid ka „Maimus“. Sisulisi erinevusi on õige vähe²²⁾.

„Maimus“ on mõningaid autori isikliku elu kajastusi, seepärast pole liigne vastavat ajajärku lühidalt meelde tuletada.

„Kodu-kurukesest“ ilmumisaastal (1878) K. asus Peipsi-äär-ses Rannamõisas, olles Kodavere kihelkonnakohtu kirjutaja. „Tuuletallaja“ esimesest andest (lk. 129) võib lugeda, et kohtutööd olnud rängasti. Kasvamisaastais K. jäi verevaeseks, arvas leidvat endal juba tuberkuloosi tunnuseid. Surma kartes on ta siis öösiti sala-mahti piiblist kinnitust otsinud²³⁾.

Rannamõisas K-l algas ja arenes isiklik romaan. Lähemalt sellest me ei tea, „Tuuletallajast“ leiame ainult lühikese peatüki „Der reine Tor“.

Oli kord niisugune mees. Emata oli ta üleskasvanud, õdesid tal ei olnud, naiselikku õrnust ja hoolitsemist ei olnud ta iial maitsnud. See vaatas, kui naise aastatesse sai, igale naissoolisele küsides otsa: võid sa mind armastada. — Üks ütles seda võivat. („Tuulet.“ I, 137.)

Neli aastat K. on pidanud peigmehepõlve, siis neli aastat olnud abielus, ja siis end lahutanud („Tuulet.“ I, 138). Lahutusotsus on tehtud Liivimaa ev.-lut. konsistoriumi poolt Riias 31. V 1886²⁴⁾.

Rannamõisa K. ei jäänud kauaks, mitte kahte aastatki. Tuli sõita Pööglesse tagasi, sest raskesti haigestunud vend Jaan vajas asetäitjat. 1879. a. A. K. on kihelkonnakohtu kirjutajaks Mornas ja Abjas, 1880. a. kevadest alates vallakirjutaja Pollis, kuhu jääb pikemaks ajaks, — kuni venestamine sunnib jälle uut kohta otsima.

²²⁾ Märkida võiks vahest seda, et Annemäe puhul K. viitab Karksi kiriku visitaatsiooniprotokollidele (lk. 31).

²³⁾ „See piibli lugemine ei ole mulle kahju teinud midagi,“ tähendab ta ise selle kohta. („Tuulet.“ I, 130.)

²⁴⁾ EKIA, A. K-i kogu 5:10.

K-i esimese abielu õnnetus on olnud sügava järelmõjuga:

Kui see kõik selle mehe pääle tuli, ei tahtnud ta enam elada. Tema elu näis temale purustatud, tema, kes kõigeausam oli tahtnud olla, pidi nüüd ilmainimeste naeru alla sattuma. („Tuulet.“ I, 138.)

Lisaks tuli raske haigus. — Sel puhul pööret toonud surmahohus olijale üks naljatilk. Rõõmus erutus saatnud korda, mida arst pole suutnud.

Sest ajajärgust on olemas üks ülesvõte, mis avaldatud „Oliionis“ 1931 (lk. 137). Näeme K-t põõsa ääres poolküliti lebamais, ees lahtine suurekaustaline raamat, mida kaaskirjas arvatakse perekonna vanaks piiblikuks.

Oleme jõudnud juba aega, kus K-l võis käsil olla „Maimu“.

Mis oleks temast kui kirjamehest mainida pärast Kotzebue' „Virtuarri“ tõlget (1878)? Mitte midagi rohkem, kui ainult väikest jutustist „Murest murtud“, mis ilmunud „Sakala“ lisas 1884 (nr. 16—17), — Koldekivi nimega varustatud, kuid „Tuuletallaja“ andmeil²⁵⁾ K-i abilise Hans Mäega ühiselt kirjutatud. Tuuletallaja pihib²⁶⁾:

Mina — elasin sel ajal mingit doppelelu, ühelt poolt täis luulelist rahvuslist ilutsemist, teiselt poolt nooruslikku elulusti, elunäljaga küllalt tegemist, kui et midagi tõsiselt oleksin võtnud — kõik oli nii ütelda — käärimas, väljaklaarimata ja välja kujunemata.

5.

Peale eespoolmainitud „Maimu“ käsikirja on säilinud ühes vanas vihikus²⁷⁾ veel fragmente „Maimu“ varasemast, võib-olla esimesest redaktsioonist. Neis on fikseeritud jutustise algus ja lõpp, kusjuures autor lähtub enesest ja lõpetab enesega.

Nagu muistese juttu mustast rüppest kutsub vaim valge käega mind muinatse valla pinnale rändama, lautab mu ette pildi igatsetud ime ilmast, täis linnulaulu ja lille lõhna aga ka — nuttukaha ja valu hoigamist. — Sini taeva pilve piiridelt kõlavad vanad ammu ununud viisid ja all kõrge puude varjul sosistab õhtuse eha õrnal valgel lehtede libin lugusi läinud aegadest, vägevate valjusest, kuulsate kurjusest, kukkund kõrgustest ja kadunud läigetest. Nagu imelikus unenäus vahetavad end pildid vaimu silma ees, mõtte vabas vallas, mängi kombel mineviku mälestust meelde mõlgutades.

Oh viibige veel, viidujad kujud mu vaimu silma ees, lõõge lahket lugu luuletajale, kes möödaniiku maalides oleviku õnne põlve tõentada püiab.

Jutustatakse eestlaste vabaduse kustumisest ja pärisorjusse langemisest, siis antakse teada jutustise tegevusaeg, ja alustatakse Karksi lossivaremete tundelist kirjeldust, mis meile juba tuttav „Eesti Postimehe“ 1877. a. lisalehest. Siis on kolm katkendit lõpust. Kahes esimeses autor konstateerib kõige põrmuks muutumist aja jooksul, viimases ütleb:

25) „Tuulet.“ II, 8.

26) „Tuulet.“ I, 146—7.

27) EKIA-s.

Ja kes seda jutukest kirjutas, on mõnelgi kevadisel õhtul mäe peal istund, kui võeras, vareksed ja hakkid lendasivad kräuksudes tema ümber nagu tahaksivad nemad naerda selle üle, et ta nii üksi!

Muu seas leiame vihikust veel motoks tarvitatud karksi rahvalaulu „Emakene, ennekenē“.

Tsiteeritud proloogi „Nagu muistese juttu mustast rüppest“ K. on tarvitanud hiljemini kirjutises „Eesti esivanemate kuldpärandusest“²⁸⁾. See on nagu üks „Maimust“ välja jäänud peatükk, tahtes kujutada muistset rahvapidu, ja esivanemate kuldpäranduse, vanade juttude ja laulude sündi.

Ei ole teada, kunas tärkas K-l kavatsus „Maimut“ kirjutada, ei ole täpseid andmeid ka selle kohta, kunas seda on alustatud²⁹⁾. Küll on võimalik aga lähemalt määrata „Maimu“ valmissaamise momenti. Sel puhul, ja edasi allikakriitikale asudes, peame lähema käsikirja järelsõnast.

Järel sõna.

Loulõng on otsa saanud. Pildikesed, mis aastate kaupa Karksi lossimäel käies mu meeles olivad mõlkunud, on kui küpseks saanud vili mõne päeva jooksul paberisse pudenenud. Kas töö luste, karukaer ehk vili, saavad minu auustatud lugejad leidma, aga — iva tahaks ta olla ja langeda Eesti poegade ja tütarde südamele peale, seal esivanemate auustust elavamaks õhutama; — Eesti kirjanike hingedes tahaks ta idaneda ja ütelda: vaatke, Eesti ajalou ja muinasjutu ühine põld on söötis, seal on tallermaad luulehobust mängitada. Ülesse tööle, kündke kuldteri üles Eesti mineviku mullast. —

Tarvitatud rahvajutud on keik Karksi kihelkonna omad, mull ei olnud rohkem teha, kui neid üksteise otsa siduda.

Töö ei ole selleks saanud, milleks teda teha tahtsin. Ta on kui suure pintsliiga valmis lopertatud pilt, kus keik paremad kohad väljamaalimata jäänud. Lepitagu ja arvatagu head tahtmist heaks vabanduseks.

Ajakirjandus on õp. Hurti raamatust: „Pildid isamaa sündinud asjust“ võetud. Rohkem materiali mull uurimiseks — maal, kus kirjakogud ja raamatud puuduvad — käepärast ei olnud. Rahvuslist kõne ja jutustamise viisi püüdsin kinnipidada, sellepärast — ärgu minu tööd kunsti mõõdipuuga mõõdetagu.

Pollis, talvel 1887.

Väljaandja.

K-i märkust, et töö on küpse viljana mõne päeva jooksul paberisse pudenenud, tuleb pidada poetiliseks liialduseks. Endine Polli-Longi koolmeister Jaan Roots³⁰⁾, kes on olnud sõbraks K-le, mäletas, et ta on kirjutanud „Maimut“ pikemat aega, — kindlasti aasta, kui mitte rohkem; ja ta olevat seda ümber töötanud mitu korda. Ei ole päris õige ka see K-i tähendus, et „ajakirjandus“ on võetud ainult Hurda raamatust, nagu varsti selgub. 1888. a. kevadel K. kirjutab Jaan Jungile³¹⁾:

28) Oma Maa 1888, lk. 205—6 ja 250—51.

29) Siinmainitud katkendid on dateerimata. Vihikut on kasustatud juba 1881. a.

30) Elas Karksi-Nuia alevikus. — Temast on kirjutanud pikema nekroloogi A. Animägi „Õpetajate Lehes“ 15. II 1935, nr. 7, lk. 5.

31) EKIA, J. Jungi kogu 4:3.

Armas sõber!

Paari aasta eest laenasin sinu käest paar raamatut ja saadan neid nüüd sulle tänuga jälle tagasi. Juurelisan ka ühe veikese kimbukese kirjutatud lehti, mida kannatlikult läbi palun vaadata. Palun ka veel: paranda nendes pliiatsiga keik keele ja kirjaviisi vead ära, mina ei ole ju kirjamees, — tee ka mõni ajalooline märkus kuhuigile nurga peale ehk, kui asja seda väärt arvad, kirjuta minu muisteloole ilus ajalooline ja nõia usuline järel sõna, lõpp või „talgu taga tipp“, siis — lähame kahekesi kirjanduse põllult valu otsima.

Mis sa arvad?

Mõtted, mis mitu aastat mul meeles mõlkunud olivad, on nüüd kui valmivad karukaer paari päeva jooksul paberisse pudenenud — minul ei ole kannatust kirjatöö juures. Mis ma temaga tahan, mis ma temast isi arvan, olen ma ees ja lõpusõnas ära ütelnud. Ehk leiab töö mõne silmas armu, mina isi olin tema juures vaimustatud. Kas teed, mis ma palun?

Palju tervisid

sinu A. Kitzberg.

Pollis,

28. Märtsil 1888.

Ei ole andmeid, kui palju Jung palvet täitis.

Ka Hurda poole on K. pöördunud, nagu nähtub järgmisest kirjast ³²⁾.

Pollis, 3. Febr. 1889.

Karksi kihlk.

Kõrgeste auustatud Õpetaja Herra!

Oh, kui südamest võtan ma Teie isamaalisest vanavara kogumise tööst osa, kui mull ka enesel nii väga vähe aega ja mahti üle jääb, isi korjata. Aga ma olen nooremaid taga utsitanud ja loodan, et varsi Karksi kihelkonnast vanavara tulema saab. (Tiit on juba saanud). — Aastate eest tagasi, kui Teie alles Kirjam. seltsi presitendina vanavara kogusite, saatsin ma veikese väljavaliku Karksi ilusamatest lauludest, kas need ka on alles? — Täna saadan mõned jutud ja muud tühja kribu krabu, mis aega mööda minu vana vara vahele oli juhtunud. — Kui mõned neist jutudest ka nii vanad ei ole, et Teie neid oma uurimise töödeks tarvitada võiksite, siis on nad ometi nii ilusad, et neid kaduma ei tohi lasta minna.

Jutt Õisu järve tulemisest oli ka minu üleskirjutatud, — Harry Jansen on teda tõlkinud.

Kas olete selle peale tulnud, mis tähendus sõnal „vanapagan“ võib olla, kes alati põrguhaudades, kuristikudes ja n. e. elasivad? Mina arvan: Vanapaganad olivad vanad Eestlased, kes ristiusku vastu ei võtnud ja üksikutesse kohtadesse ärapõgenesivad. Nemad ehk tegivadki seal veidraid tempusi, et neid oma urkades rahule pidi jäetama. Siis üteldi esi otsa: „Seal elab üks vana p a g a n (kes kristlane ei ole), pärast tegi luule ja ebausik vanapaganast k u r a d i.

Nüüd tulen ühe palvega:

Mineval talvel püüdsin keiki muinasjutusi Karksis, mis Karksi kohtade üle on, ühes ühises kirja töös tarvitada. Ma katsusin ajalou ja muistejutude ühisel pruukimisel jutukest luua, kelle pealkirjaks pannin: Maimu. — Töö on nüüd aasta aega ära seisnud, ilma et mul korda läheks teda veel viilida. Teie olete mitte üksi Eesti muinasaja tublim tundja, vaid ka kirjanik — kas tohiksin Teid paluda, et Teie vaevaks võtaksite

32) EKIA, J. Hurda kogu 9:52. — See K-i kiri on avaldatud Postimehes 14. X 1927, nr. 279, lk. 2, pealkirjaga „Kuidas sündis „Maimu“.

minu tööd läbi lugeda ja mulle ehk mõnda sõrmenäitust anda. „Stoff“ on ime ilus: Mispärast Hallistes Karksis naesterahvas lühikesi juukseid kannavad, Maimu on ühe Eesti vanema tütar. Aeg: 14 aastasada. Ma tunnen oma töö nõrkust küll, et Teid temaga tülitada julgen — kui tal ka Teie silmas tähtsust ei saa olema — tuleb sest, et Teie oma vana vara kogumise töö mind „Maimu“ kirjutamisele vaimustas. Kas tohin sissesaaata? Keige auustusega
Vallakirjutaja A. Kitzberg.

[Äärel:] Kas ehk lugesite, mis mineval aastal „Oma Maa“ sees Koldekivi nime all „Eesti esivanemate kuldpärandusest“ kirjutasin? Sellesamas toonis on Maimu kirjutatud.

Hurda isiklikust osavõtust pole märke. Tõenäoliselt ei Jung ega Hurt ole suurt abi andnud, sest et 1887. aasta käsikiri vähe erineb trükitud tekstist.

„Maimu“ kirjutamisega K. on lõpule jõudnud, nagu teame, talvel 1887. Nüüd võib ütelda täpsemalt: sügis talvel 1887. Ligi 5 aastat seega kk. on oodanud trükkimist.

(Järgneb.)

Oskar Ojasson.

Lisandeid „Maimu“ tekkeloo juurde.

A. Kitzbergi „Külajutud“ I—III redigeeris nende ridade kirjutaja. Nagu näha kirjavahetusest, on Kitzbergi kogutud juttude väljaandmise kavatsus farganud ja minu osa selle ettevõtte juures selgunud juba 1913. või 1914. a. 7./20. X 1914 kirjutas mulle Kitzberg: „Olen nüüd viimaks ometi oma jutukesi ja lookesi ajalehtedest ja n. e. koguma ja välja kirjutama hakkanud ja loodan selle tööga mõne nädala pärast valmis saavat... Teie lubasite omal ajal käsikirja trüki eel läbivaatamise oma pääle võtta ja kogule eeskõne kirjutada, — kas on Teil seks veel mahti ja huvi? Muidugi oleksin ma selle eest Teile ju väga tänulik.“

Esimesena ei tulnud avaldamisele ometi mitte „Külajuttude“ I anne, milles leidub „Maimu“, vaid III — „Veli Henn“ ja „Hennu veli“. 1915. a. algul olin selle käsikirja saanud ja veebruarikuus ühe osa redigeerituna juba tagasi saatnud. Selle kättesaamise järel kirjutas Kitzberg 5./18. III 1915: „Mis nüüd minu jutukestesse puutub, siis palun julgesti ja ohrasti punast tarvitada ja kõik maha tõmmata, mis sääl ilmaaegist ja vananenut on, kui kuhugile sidet vaja, võiks ma Teie intentionide järele ju ka uut vahele kirjutada. Mina usaldan Teid igas asjas enam kui iseennast.“ Seda „julgust“ vajasin eriti „Maimu“ puhul!

7./20. X 1914 oli Kitzberg mulle küll kaheldes kirjutanud: „Ja kas peab „Maimu“ ka veel hulka tulema? Ta on minu teine töö, aga juba mitmes trükis ilmunud?“ See kahklus oli seks ajaks igatahes juba kõrvaldatud, kui 1915. a. suvel Soomes Heinola lähedal elades „Maimu“ redigeerima hakkasin. Kitzberg saatis mulle trükitud eksemplari, ilma mingi omapoolse korrek-

tuurita. Mul tuli toimida täitsa omapead. Teos oli nii sisult kui keelelt enam kui iganud, ja kui taheti teha seda vastuvõetavaks nüüdsele lugejale, siis ei tohtinud tunda palju pieteeti senise redaktsiooni vastu. Küll aga tuli säilitada kõik oluline, ning sellesse kuulus nii Kitzbergi kui teose kirjutamise aja üldine stiil selle paremas tähenduses. Sellepärast kustutasin kõik, mis näis üleliigsena või ebastiilsena, vahel üksikute sõnade, vahel tervete lausete kaupa. Vajalikel kordadel lisasin omalt poolt sidematerjali, samuti vahel lausete kaupa, kuigi küll harvem. Olin sunnitud seekord tõesti punast tinti tarvitama, sest muidu poleks üldse võimalik olnud nii põhjalikult parandatud tekstist aru saada. Raamatut tagasi saates kartsin, et olen autorit, kes mulle küll täie volituse oli andnud, oma parandustega ometi pahandanud. Kuid ta vastas mulle 12./25. VI 1915: „„Maimu“ on ehk veel liig vähe kärbitud.“ Ja nagu nägin teose uuesti ilmumisel, oli Kitzberg kõik minu parandused aktsepteerinud, ilma omalt poolt enam midagi muutmata.

Olen nõus „Maimu“ tekkeloo uurijaga, et ma parandades mõnel juhul vahest siiski olen eksinud, eriti kui oli tegemist mulle tol ajal tundmatute murdesõnadega. Liiatigi et eelmine väljaanne ka trükivigadest kubises ja mul igasugused võimalused kontrollimiseks puudusid. —

Lõpuks pisut Kitzbergi enese suhtumisest „Maimusse“. Ta ei hinnanud seda tõesti mitte kõrgelt, kuigi muidu tema enesevähendamiste suhtes peab ettevaatlik olema. „Maimu“ oli tema noorpõlve töö ja autori hilisemale laadile täitsa võõras. Ning ainult selle üleoleku tõttu võiski ta kord selle teosega naljaviluks isegi hoobelda. „Noojaa“, ütles ta ühel Noor-Eesti algajul tema kodus peetaval koosolekul noorte katsetuste puhul, „olete oma teades suured mehed küll. Aga ega te ikkagi nii suured pole, kui mina kord noorena olin. Mulle on „Maimu“ eest esimene auhind antud, mind on loorberpärjaga kroonitud ja mind on rahvale näidatud nagu imelooma. Ja misukesi kirju mulle veel sel puhul on kirjutatud! Oleks nüüd teil või minul midagi selletaolist näidata!“

„Maimu“ tekkeloo uurija on üht neist kirjadest tsiteerinud. Ja Kitzberg ise kirjutas samast asjast mulle 12./25. VI 1915: „Kui mind õigel ajal oleks ergutatud, nagu minu esimestel väljastumistel — oi, on kirju tundmatade, võhivõeraste inimeste käest — minust oleks ehk kirjanik saada võinud.“ Hiljem aga — „Muidugi, populäär olin ma küllalt, ei ole vahest kellegi teise nimi nii sagedasti ajalehtedes seisnud kui minu oma, aga — Durov oma dresseeritud seaga oli veel populaarsem.“

Fr. Tuglas.

Ungari keeleuenduse põhimõtteid.

Keeleuendus on teatavasti keelearenemise kunstlik suunamine ning seega subjektiivne ja teadlik, keelearenemine seevastu aga on massinähtus. Keelearenemine teostub üldiselt kõnes, keeleuendus aga avaldab mõju peamiselt kirjakeelde, levinedes kirja teel (raamatute, ajalehtede jne. kaudu).

Keeleuendus on harilikult tegev kolmes suunas: keele rikastamine, puhastamine ja ilustamine; enamasti langevad need kolm eri suunda kokku.

Ungari keeleuendus¹⁾ põlvneb purismist ja see on tänapäevagi keelekultiveerimise juhtivaid jooni. Seevastu toimub eesti keeleuendus minu arvates peamiselt kahes teises suunas. Et Ungaris XVIII ja XIX sajandi vahetusel keeleuendus kasvas nii laiaulatuslikuks ja tähtsaks, see on tingitud peamiselt poliitilistest ja patriootilistest põhjustest. Taheti ungaripärastada teaduse ja kirjanduse keelt, vabaneda ladina ja saksa mõjudest ja näidata, et ungari keel on arendatav ilma võõra abita ning võib võistelda mistahes Lääne-Euroopa keelega. Keele kultiveerimine ja uuendamine mineval sajandil oli isamaaliseks kohustuseks.

Paljudel rahvastel on oma keeleuendusliikumine: näit. kreeka muistsed draamakirjanikud löid uusi sõnu, ladina keeles oli ka midagi sarnast (*Horatius*), samuti prantslastel (Pléiade), sakslastel (*Campe* ja *Lessing* prantsuse mõju vastu), uuemal ajal soome ja türgi keeleuendus on puristlik ning eriti huvitav ja tähtis on XX sajandi eesti keeleuendus. Ungari keeleuendus on võib-olla kõige sügavamale minev ja kogu rahvust haarav nähtus. See liikumine kestis umbes XVII saj. lõpust kuni XIX saj. lõpuni. XX saj. tõstis pead uus liikumine, mis on täiesti puristlik ja võitleb eeskätt Maa-ilmasõja järel sisse tungivate rahvusvaheliste sõnade vastu. Nende häälekandjaks on ajakiri „Magyarosan“ (Ungaripäraselt), mis ilmub Ungari Teaduste Akadeemia väljaandel.

Esitan lühidalt XVIII ja XIX saj. keeleuenduse põhjused, ajaloo ja põhimõtted.

XVIII sajandil pärast *Rákóczi* vabadusvõitluse mahasurumist tuli ungari vaimuella üldine suikumine. Ametlikuks keeleks oli ladina, suuraadel saksastus kuninga õukonnas ja kuni XVIII saj. 70-ndate aastateni ilmus vaevalt 2—3 raamatut ungari keeles. Joseph II-se vägivaldselt saksastavad reformid äratasid meie rahvuse ja kirjanduslik elu algas esiti küll ainult tõlkimisega, hiljemini aga muidugi algupärastegi töödega. Tõlkijad märkasid aga varsti, et ungari keel on maha jäänud kultuurkeelte arenemisest ja et on suur puudus väljendustest ja sõnadest. XVIII saj. lõpul sai alguse un-

1) Mis puutub ungari keeleuenduse kirjandusse, siis vt. *Tolnai V.*, A nyelvjúitás. Budapest 1929.

gari ajakirjandus ja seni ladinakeelne olnud teadus hakkas ungaripärastuma. Kui maha suruti igasugused poliitilised liikumused, siis hingitses rahvuslik leek edasi keele alal, ja *Széchenyi* ütles: „Keeles elab rahvus“ tõestus.

Keeleuenduse saavutisi aitasid levitada kirjandus, ajalehed, sõnaraamatud ja koolid. Ajakirjanikud lisasid alguses sulgudesse rahvusvahelisi või võõrsõnu, romaanikirjanikud ja tõlkijad lisasid raamatu lõppu märkmeid uute sõnade kohta või andsid seletusi joonealuseis märkustes.

Alguses olid keeleuendajad väga ettevaatlikud ja tarvitasid ainult stiiliuendust ja kõigile arusaadavaid liitsõnu (*Faludi*). Kuid mõne aasta pärast ungaripärastab *Dugonics* matemaatika oskuskeele, mis täninigi veel elab. Hiljemini ühtelugu suureneb keeleuendajate pere (*Bartzafalvi Szabó D.*) ning ilmub keeleuenduse juht *F. Kazinczy* (1759—1831).

Kazinczy’l on eriti suur tähtsus ka kirjandusloolisest seisukohast. Vaimustatud patrioodina istus ta 7 aastat Kufsteini vanglas, kust vabanedes pühendas kogu oma jõu ja aja ning varanduse ungari keele ja kirjanduse viljelemisele. Andis välja raamatuid, kirjavahetuses julgustas ja arvustas noort kirjanikupõlve, millega peaaegu asendas puuduvaid kirjanduslikke ajakirju. Kirjanikud küsisid alati tema arvamusi ühe ja teise asja kohta. Ka kirjutas ta ise, peamiselt küll tõlkis, ja ligemale 2 aastakümnet oli Széphalom, too väike küla, kohaks, kus õitses ungari vaimuelu keskus. Nii polnud *Kazinczy* sellal ainult keeleuenduse, vaid kogu vaimuelu juht.

„Eesti Entsüklopeedia“ järgi oli keeleuendaja *Kazinczy* eeskujuks *J. Aavikule*. See on võimalik, sest neil on ühiseid juhtmõtteid. Nii näit. oli *Kazinczy* üheks juhtmotiiviks esteetiline vaatekoht. Selleski ühinevad nad, et *Kazinczy* ei tarvitanud võõrsõnadest mitte pikemat ladinlikku, vaid lühemat prantsuse vormi, kui selleks polnud uut sõna.

Kazinczy tegevusega algab võitlus ortoloogia ja neoloogia vahel, mis pika võitluse järel mõningate tasandamistega lõpeb keeleuenduse kasuks, sest luuletajad nagu *Csokonai*, *Kölcsey* ja *Vörösmarty* ning poliitikud nagu *Széchenyi* pooldavad seda. Keeleuenduse hilisemaid korralagedusi hakkas hävitama Akadeemia ja ajakiri „Nyelvör“²⁾ (Keelevalvur). Muidugi on mitmed tuhanded neologismid kaduma läinud, aga keeleuendus tõi üldkeelde juurde umbes 1000 uut sõna, mis kodunesid ungari sõnavaras, ja nii on ungari keel leksikaalselt muutunud ungaripäraseks ning stiili suhtes puhtamaks, ära heitnud ladina ja saksa ikke, ilusamaks saanud, paindavamaks, vaheldusrikkamaks ja mitmekülgsemaks muutunud.

²⁾ Trükitehnilistel põhjustel pole saadud ungarikeelseis näiteis ära märkida ö ja ü eri välteid.

Kõike seda on ungari keel omal jõul teinud, ilma et oleks kaotanud oma originaalsust.

Vaatame nüüd ungari keeleuenduse meetodeid. Aga need meetodid polnud ainult ühe keeleuendaja juhtmõtteid, sest polnud sellist keeleuendajat, kes oleks sõnu loonud iga meetodi järgi, paljud keeleuendajad neist meetodeist pidasid õigeaks aga ainult 2—3, hüljates ülejäänuid. See loetelu tutvustab niisiis enam kui 100 aasta jooksul toimunud keeleuendusliikumise võimalikult igat moodust. Toon näiteks siiski ainult niisuguseid sõnu, mis on üldkeeles täiesti kodunenud. Siin loendatud sõnadest on enamasti igaüks eri keeleuendaja töövil.

Meetodid on järgmised:

Surnud sõnu elustati: é v 'aasta', l o m b 'lehestik', ö r 'vaht', t e r e m 'saal', v i h a r 'maru'; mõnikord teise tähendusega, näit. h ö s algne tähendus 'noor' praegu 'kangelane', s z é n 'nõgi > süsi' jne.

Murdesõnu toodi kirjakeelde: h u l l a 'laip, surnukeha', h ü s 'jahe', i k e r 'kaksik', i p a r 'hoolas > industria', p á h o l y 'heina panipaik > loož', l a z a 'kore', m e d e r 'jõesäng' jne.

Võõrsõnu assimileeriti (kuigi harva): b á l n a < lad. b a - l a e n a, p i l l é r < pr. p i l i e r 'sammast', g ú l a < it. g u g l i a 'püramiid'.

Uusi sõnu ammutati kohanimedest: a l a g ú t 'tunnel' (Alag on alevi nimetus Budapesti lähedal, sellega võib-olla on ka assotseeritud a l 'all' sõnagi, ú t 'tee'), g y a r m a t 'koloonia' (muidu Ungari linna nimi).

Võõrsõnu tõlgiti: á l l á s p o n t (Standpunkt), b e f o l y á s (Einfluss), k i v o n a t (extractum) ja ristnimed nagu G y ö z ö (Victor) ja S z i l á r d (Constantinus).

Väga praktiseeriti sõnade liitmist: b é r k o c s i 'üürivanker', s z e m ü v e g 'silmaklaasid, prillid'; ühtesulamise teel: e g y é n 'isik' (üks mina), c s ö (or) r > c s ö r 'nokk' (torunina), k ö n y n y (ü) e l m (éj) ü 'kergemeelne', c s i p (ö) e s z (köz) 'pintsett' (näpistamisabinõu) jne.

Uusi sõnu kõige sagedamini tuletati: e n g e d é l y 'luba', o t t h o n o s 'kodune', e r é l y 'energia' ('jõud' + suf.). Sageli ei eksisteerigi niisuguseid sufikseid, vaid sõnade ühesuguseid lõppe peeti sufiksiks ja selle nn. sufiksiga tehti uusi sõnu: - g a d a g 'portsjon' (a d - 'andma'), s z ö v e g 'tekst' (s z ö v - 'kuduma'); - m d a l l a m 'meloodia' (d a l 'laul'), ü t e m 'takt' (ü t - 'lõõma'), j e l l e m 'karakter' (j e l 'märk'); - n y h i g a n y 'elavhõbe' (h i g 'vedel'), s ü r g ö n y 'telegramm' (s ü r g ö s 'kiire'), m o z d o n y 'lokomotiiv' (m o z d u l 'liigub').

Sõnu kujundati sufiksi ärajätmise teel: c s e n d 'vaikus' (c s e n d e s 'vaikne'), i z o m 'muskel' (i z m o s 'muskline'), ü r 'tühjus' (ü r e s 'tühi'), r a g 'sufiks' (r a g a s z t 'kleebib'), t a n

'õpetus' (t a n u l 'õpib'), g ú n y 'ironia' (g ú n y o s 'ironiline'), r o m 'varemed' (r o m l i k 'läheb hukka') jne.

Mõningail sõnadel, mis osutusid liiga pikaks, jäeti lõpud ära: p e r c (enet) 'minut', g é p (ely) 'masin', v a k o n d (ok) 'mutt', r e m é n y (ség) 'loodus' jne.

Liitsõna üks liige üldistati: k é n (kõ) 'väavel', (mende) - m o n d a 'jutt', z e n e - (bona) 'muusika' (z e n e - b o n a 'ki-sendamine') jne.

Sõnu lühendati: g y ö z (ed) e l e m 'lahingu võit', á l l a (da-lo)m 'riik', r a g (a d) á l y 'epideemia', n ö (ve) v é n y 'taim' jne.

Võeti selline ungari tüvisõna ja sufiks, mis ühendatult sarnanes mõne vastava võõrsõnaga: s z i v a r (cigare), s z í v 'tõmbab', c s e n d ö r (gendarme) 'sandarm' (sõna-sõnalt 'vaikuse valvur') jne.

Näeme niisiis ungari keeles täiesti puuduvat kunstlikult loodud sõnad, mis on eesti keeleuunduse üheks julgemaks ja kõige enam vaieldud küsimuseks.

On ungari keeles niisugunegi sõna, mille keelesugulusest vaimestatud kirjanikud on laenanud lapi keelest *Sajnovics'i* „Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse“ teosest, s. o. m i n t a 'muster'. Aga laenajad vaesed ei teadnudki, et see on germaani laen lapi keeles. Niisiis kui veidralt kõlabki, ungari keeles on seesugune skandinaavia laensõna, mis on tulnud lapi keele kaudu. Sellega on väga sarnane *Aaviku* meetod, kui ta soomest laenab sõnu eestisse. Meilgi tehti palju niisuguseid katseid, näit. lapist ja soomest XVIII sajandi lõpul, kuid kodunes ainult sõna m i n t a.

Morfoloogiliselt uuendati ungari keelt vähe, võrreldes eesti keeleuundusega, kus keelt eriti rohkesti morfoloogiliselt uuendati (i-mitmus, i-superlatiiv jne.). Heideti ainult välja indoeuroopa keelte mõjul tulnud passiiv. Seda enam peeti silmas stiiliuundust ja keele painduvust ning seda, et see oleks kohane igasuguseks ilukirjanduslikuks ja teaduslikuks väljenduseks. Sõnajärjekord vabastati raskusist ja nii sai vabaks siiani enam-vähem seotud sõnakord, mis aga sugugi seda ei tähenda, et igasugune sõnaasend oleks hea, sest sõnade eri järjekorral on alati erisugune varjund.

Neoloogidega, kes peamiselt olid kirjanikud ja ajakirjanikud ning mitte keeleteadlased, opositsioonis olid ortoloogid, keelespetsialistide rühm, kellega mõnikord seltsisid ka kirjanikud, kes kuigi mitte põhimõtteliselt, siiski tegelikult keelt uuendasid ja teiste uundusi osalt vastu võtsid, olgugi et nad nende vastu sõdisid. Opositsioon oli ometi väga tähtis, sest ainult niisugune võitlus võis takistada igasuguseid vesivõsusi ajamast. Püüti näiteks (*Folnesics*) tuua keelde feminiinset sufiksit, ja enne seda nõudis *Geleji Kationa* arvsõnade järel loogika nimel mitmust, teised jälle tahtsid

ungari keelde istutada „habeo“ verbi. (On huvitav, et seevastu eesti keeleuuendus on tarvilikuks pidanud o m a m a, e v i m a verbi. Kuvõrd aga need on levinud üldkeeles, selle kohta puuduvad mul lähemad andmed.) Kuid need kavatsused mõisteti hukka isegi teiste keeleuuendajate poolt ja vaibusid varsti varjusurma. Need keeleloogika pooldajad ei pidanud siiski silmas loogikat, vaid nad tahtsid hävitada keele omapära, ungari keelt indoeuroopa eeskujul ümber muutes soome-ugri keelte erinevast struktuurist hoolimata.

Nagu nägime, polnud ungari keeleuuendus mitte ühe inimese töö, vaid kogu rahvuse liikumine. Hea uus sõna on aga niisugune nagu hea juhus, mis saavutatakse hea tunde ja maitsega, mitte suure töö ja vaevaga.

Keeleuuenduse tulemuste levik on väga tujukas. Mõnikord jäävad püsima täiesti imelikud, ebakorrapärased kujud, teinekord jälle reeglipärased kujud ei leia mingit pinda. Tuleb sedagi ette, et sõnu hakatakse tarvitama kavatsatud tähendusest erinevas tähenduses, näit. f ü g g ö n y pidi tähendama 'loodi', aga sai tähenduse 'kardin'; t á r s a d a l o m pidi tähendama 'kasiinot', aga sai tähenduse 'seltskond'. Säärast tähenduse arenemist näeme eesti keeleski, näit. h ä i r e kipub 'riike' asemel omandama tähendust 'alarm'.

Ärgu siiski otsitagu keelest loogikat, sest keel pole loogiline ega ebaloogiline, vaid aaloogiline.

B. Kálmán.

Kirjanduslik ülevaade.

Helene Ranna: **Tähelennak**. Eesti Rahvuskirjanike Ühingu Kirjastus. 1935. 48 lk. Hind 1 kr. 20 s.

Naine mõttelüürikuna — sellist täheldatavat uudust pakub H. Ranna uusim luuletuskogu. Igatahes on ideeline külg kogu teose ulatuses tähtsustatud, mõtte-elevus luule põhimeeleolu kandjaks. Luuletaja ei peatu konkreetset ajas ega kohas. Midagi eriti eesti-olustikulist ei leidu ka säärases luuletuses nagu „Lastekodu lävel“. Elu vaadeldakse kaugusest, mis võimaldab tabada ainult suuri üldjooni.

Ei saa jätta tunnustamata H. Ranna sõnastuslaadis mingit maanaiselikkude tõsist mehisust, mis keeldub kõigest maskeraadiliselt kirevast, buduaariliselt kunstlikust ning väliselt säravast. Seejuures uljalt optimistlik häälestus ei takista aga ka elu pahupoole tuulutamist. Harrastatavamaiks teemadeks on: sõjamõtted, hoolimatu eluvõitlus, elu-eo saatus, rikkus vaesuses ja vaesus rikkuses jt. Valdava abstraktse käsitluse kõrval ei puudu siiski feminiinsemgi lüürika, eriti kevadiste loodusmeeleolude tõlgitsustes (Kevade päeval, Elupidu jt.). Maastikulist elementi ei esitata aga omaette, vaid seotakse sümbolise tähenduslikkusega.

Kuid hoolimata huvist intellektuaalse luule vastu, ei pääse kahjuks „Tähelennakut“ lugedes lahti algelisuse muljest. Juba sellepärast, et selle vaimsus ei ulatu enamasti üle sama autori „Keha ja vaimu“ kulunud filosoofitsemisest ega suuda kristalliseeruda värskeiks, ilmekaiks mõttepilideks. Kohati see laskub, nagu luuletuses „Kõik keerleb“, koguni allapoole iga huvitaset.

Veel häirivam on aga vorm, mis kuidagi ei saavuta elavat sünteesi. Mõttekäiku liigselt juhtivaks on saanud alliteratsioon ja assonants, mistõttu on liigitud ritta sõnu ilmselt vastuolulises seoses ja moodustatud oltrasti väärkujundeid. Vaevalt leidub momente, kus selle vahendiga oleks saavutatud ehtsale rahvalaulule omast julgust, üllatavust ning sügavust. Värss lahjub võõrelemendist, kaldub eepilisse ekstensiivsusse ja labastub riimima sellisel nagu: ootsin : nutsin, keskel : pörkel, saanud : toonud, sõna : kõla; maadel : vaatel jne. Seejuures ei puudu aga ka uudemad ning koguni modernsed riimid, nagu: tippu : kippus, oksis : toksib, jälgi : jälgib jt. Modernse ning iganenu segipaiskamine ongi sellele luuletuskogule kõigiti iseloomulik. Võib-olla enim häirivalt mõjub see keeletarvituses, kus võib kohata üsna uudset sõnavalikut, aga ka eksimusi, nagu: aegist, miljardisi, sümfoniist, sajang, õ asemel saaremurdeliselt õ (põial, möll).

Luuletuskogu stiil üldiselt on vanaromantiline, mille üheks vähim tatutavaks jooneks on lugejat lapsustav looduse personifitseerimine.

Parima on H. Ranna saavutanud sellistes luuletustes nagu „Vaim“, „Kaevul“. Üsna elulist meenutavalt tundub näit. viimastest luuletusest järgmiste värsside sümboolika: Tiik kuskilt kukub sulpsatades sügavusse; / — — — / Tiik eraldatud oli viivuks suurest Kõigest, / Kuid mõlemaid neid sidus kokkukuuluvuse tung. — / Kas tohib väike olla eemal suure elu lõikest? — / Neil ühine on olemuses vabadus ja sund. —

Kõigist puudustest hoolimata on H. Ranna saavutanud meie naisteajakirjade luulest (kus on avaldatud osa sellegi kogu luuletusi) kõrgema taseme. Kuigi pole saavutatud sisultki täheldatavalt uut, on mõttekes oting ja rõhk niigi huviäratav ja kohati töotavgi. On küllalt neid, kes on tündinud luules elamuse taotlemisest palja musikaalsuse või puhtmeelolulise kujundite küllusega. H. Rannale iseloomulik mõtestamisvajadus annab siin uut ja mõjub juhuiliski tõhustavalt. Nii ei ole „Tähelennak“ ometi raamat, millest võiks peatumatult mööduda.

Bernhard Sõöt.

Enn Kippel: Ahnitsejad. Roman. Noor-Eesti, Tartu 1935. I osa 194 lk. II osa 160 lk. Hind 2 kr.

„Seda on teinud kõik need „haridlased“,“ kuuleme romaani peategelast Jakob Vaali ütlevat korda kümme. Ta ütleb seda, kui talle meenub tsaari- ja kerenski-raha, mis enam midagi ei maksa; kui meenuvad väärtusetud ennesõjaaegsed võlakohustused ja vekslid, mis vedelevad laualae-kas; kui ähvardab pügada saamine kroonikukutamise juttude hirmul ostenud majaga. Ja küllap ta mõtleb, et „haridlased“, ainult „haridlased“ on süüdi selleski, et temale, ihnurile-vanapoisile, alimientide ähvardusel lõpuks naine kaela määratakse.

Jakob Vaal on kojamees, autoril Tartu kombe järgi majahoidja. Näeme teda pühkimas tänavaid, kantseldamas maja naistereret, kui sellel aguli harjumuste kohaselt puhkevad söimlemised või kaklused; näeme teda kraapimas ja ahnitsemas igal viisil, mida inimlik fantaasia iganes oskab leiutada; ja näeme teda — lehitsemas panga hoiuraamatut, mille viimane sissekanne ületab 10 000 krooni. Reas teatava määrani iseseisvais, omate piltides, mis aga leidlikult puäntide peale komponeeritud ja teravalt välja joonistatud, annab autor mitte üksnes Vaali, vaid ka teiste keskemate tegelaste kujud: kustki Peipsi äärest linna õnne otsima tulnud Katarina Lulkina — Luulikati; Tossueide, kes veidrustereni küündiva visaduse ja leidlikkusega Vaalile naiseks kupeldab oma pooltotakat tütar Lillit; kiromandi Maret, kes peale muu teotseb valgustikartva äriga — kunsttehisikkude nurisünnituste toimepanemisega. Plastiliselt esitatud kõrvaltegelastest köidab tähelepanu oma naise ja lastega tülitsev, teatava määrani aga naise tuhlialune, joodikuvõitu kingsepp Saarmas. See rühm ini-

mesi, oma päevliku äraelamise eest võitlejaid ja küllalt tagasihoidlikkude maiste-materiaalsete ideaalide poole püüdlejaid, alalistes intriigides, traagikoomiliseni väikseis ja näruseis — aga inimlikes, väga inimlikes — satub „rahvaliidumise“ tuulte pöörisesse. Tegelaste ajudes tekivad uskumatult grotesksed kujutelmad võimalustest, mida aeg näib töötavat. Vaal, kes krooni kukutamise hirmul on ostnud maja ja peab vürtspoodi, unistab vähemalt rahaministri kohast. Raha lugemise oskus — seda ta arvab tundvat kõige paremini. Oma unistuste täitumises kindel, töötab ta juba ette muretseda kingsepp Saarmale niisuguse saapapoe Kaubahoovi, et „Jäneksi hakkab suud maigutama“.

Nii lihtsa arvab Vaal olevat ümberkäimise riigilaekaga, kui „harid-lased“ juurest minema kihutada. Enamiku tegelaste poliitiline naiivsus ja põikpäisus on viidud karikatuurini. Kingsepp Saarmas viskab liistud nurka ja hakkab Vaali kandidatuuri heaks (linnavalimistel) kihustööd tegema. Tõelisele sündmustekäigule vastavalt kõik illusioonid lõpevad järsu purunemisega. Enim saab vintsutada Vaal: autor pole kitsi saatuselöökidega. Neli tuhat krooni vapsidele laenatud raha läheb vett vedama; maja, mille ta ostnud, osutub usset-sööduks. Ja lõpuks tassib Tossueit ta kohtu ette: „Kas maksa, või võta tüdruk ära!“ Ning nagu pilkeks Tossueide Lilli tütar polegi Vaali laps. „Viimases hädas“ pistab Vaal oma majale tule otsa. Peamiselt tänu juhusele, mille tagajärjel ta peaaegu oleks pidanud ise sisse põlema, ei tea kindlustuselts ega rahvaski teda kuritões süüdistada. Saadud rahaga Vaal ehitab üles uue maja — mahamüümiseks: r a h a lugeda, või hoiuraamatut lehitseda on temasugusele ihnuskaelale kõige armsam, kojamehe amet kõige kindlam.

Jälle aguliliteratuur, mida meil viimasel ajal on tehtud nii palju, võiks etteheitevlt pead vangutada mõni kirjanduse „optimismusele“ lülitaja. „Kas meie kirjanikud tõesti ei oska kirjutada muust kui agulist?“ Ent ärgu hukkamõistmisega rutatagu. Agulis mängib see enam kui 350 leheküljele laotatud tegevus küll, aga teist moodi agulis, kui oleme senises aguliste-seerias pidanud nägema. Kui mitte nominaalne tegevus, siis teose mõtetik ulatub aguli raamidest kaugele välja.

Kippelile agul pole sihilikuks ühiskondlikkude vastuolude esitamiseks ei vastuhakule-kihtavats ega halemeelsuse närvi ärritavas mõttes. Autor on enesele võtnud ülesandeks joonistada realistlikult ehedat ihnuri-portreed — sellest on saanud tema Jakob Vaal. Seik, et tegevustik on ajaliselt asetatud hiljutise „vapsismi“ kõrglainetusse ja sellele järgneva kokkuvõrsemise päevile, on lisandanud kõrvalülesande: analüüsida poliitilise demagoogia toimet piiratud silmaringiga agulirahva seas. Kui mõnda, et esime ülesanne on õnnestunud kas või ainult rahuldavalt (maailmakirjanduses on ju ihnuri teema igivana ja seega raskesti ülepakutav), siis teime ülesanne — masside politiseerimise võtete ja tagajärgede kirjeldus — näib õnnestunud erakordselt hästi. Demagoogide jagatud mürgianuste levimine ja assimileerumine nende seas, „kes käivad varjus“, on antud edasi, tahaks öelda, otse mingi teadusliku eksaktusega. Märgitsemisväärt on esitusviisi objektiivsus: ajalisel nii lähedaste sündmuste vaatlemisel on suudetud ometi hoida piisavat distantsi. Tundub ju kohati, et ajakajalise elemendi rohkus võib romaani teha raskestimõistetavaks nendele, kes pole informeeritud aluseks seisnud sündmustest, aga sellepärast teos veel koost ei lagune. Jääb järele midagi üldisemat. Kõige halvemal mõttes p ö ö b l i viha esilekõundivama, kõrgemalseisva vastu on selles raamatus leidnud osava ja õige kinninaelutamise. Ning seda pole tehtud abstraktsete autoritargutustega (autorimeditatsioonid ei kohta selles raamatus üldse kuigi palju), vaid on lastud rääkida tegelastel ja situatsioonidel: tahaks rõhutada, et just situatsioonidel — nende põnevuskraad on tähelepanuäratav. Mõeldagu näit. metsaskäimise episoodile (I jagu, ptk. XIII) või Tossueide intriigidele oma tütrele lapse muretsemisel.

Muidugi leiab hea tahtmise juures teoselt ka puudusi. Mõnda võib ehk häirida teose lõpu teatav vanamoelisuus ja näiv liivajooksmine: viimses peatükis antakse lühike ülevaade sellest, kuhu iga tähtsam tegelane välja jõudis. Ja see väljajõudmine nagu polekski kuhugi välja jõudmine, vaid pigemini samasse paika jäämine, kus oldi teose algul. Kuid see laseb enast ka õigustada: kus see kirjast seisab, et realistlikult nähtud elu peab varuma dramaatilised efektid just lõpuks?

Kitsamas mõttes stiili, lausestuse juures kohtab sekka ka ühtteist kausin kulunut. Näib aga, et autor ilmsesti ei otsi väga uudet ja väga valitud sõnastust, vaid on kistud kaasa peamiselt tegevusest ja intriigi põnevusest. Jääb maitse asjaks, kas lugeda säärast käsitlust vooruseks ainult rahvaraamatule. Aga viimase juures on ta tingimata tarvilik.

„Ahnitsejad“ pole ei allakriipsutatult pessimistlik ega utreeritult optimistlik. Ta on nagu elu ise. Ja esitatud lõikeid elust on autor suutnud käsitleda mitte ainult kunstilise, vaid ka eetilise üleolekuga.

Paul Viiding.

Agnes Taar: Kolm sündi. Näidend neljas vaatuses. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu 1935. 83 lk. Hind 1 kr. 80 s.

„Kolm sündi“ ei erine oma ainekäsitluslaadilt ega üldtoonilt mitte väga palju kirjaniku seniseist lavateoseist. Siingi on esikohal kahel käel õpetlikkust jagav rahvapedagoog (ärge koguge endile üleliigset raha ega vara, ärge salake maha oma lihaliikke lapsi, ärge abielluge rikkuse, vaid armastuse ja inimese pärast! — õpetab Taar), kuna hoopis tagaplaanile on jäänud kujundav ning keskendav kirjanik-kunstnik.

Punnpunga talu tohutu-rikas peremees-vanapoiss, kelle liha on juba vanadusest nõder, aga vaim veel üpris hakkaja, laseb end kuulsa professori juures noorendada seks, et võimalik oleks veel abielluda ning ühtlasi saada varanduselegi pärijat. Peremehel on küll endal majas „ärarääkimata hää ja armas naisterahvas“ teenija Tiina näol, kes talle „juba kaitsküm-mendviis-kuus aastat naise iist ollu“ ning kellega tal ka on väljaspool abi-elu sündinud poeg (nüüd doktorist assistent noorendamisprofessori juures), kuid Tiinat altari ette pole peremees viinud ega tahagi viia. Ta plaamitseb pulmi teha aina noorukese ja nägusa peretütrega. Kuid äkki tuleb löök ja selle otsa veel teinegi: uuesti nooreks ja sigitusvõimeliseks saanud Punn-punga peremees viiakse politsei korraldusel kellegi tundmatu seikleja pähe sund-steriliseerimisele. Äraoleku ajal varastatakse ahjuaugust ta kullakarp. Nende raskete katsumiste tagajärjel haigestub peremees rängasti ja kui ta kord terveneb, on kogu ta elufilosoofias, üldises olekus ning tahtmustes sündinud põhjalik murrang: „pilge, trots ja upsakus, samuti näägutav kõ-neviis, mis ta juures varemalt igal sammul oli märgata, ka kergatslikkus, on kui pühitud — ta on muutunud pikameelseks, kaalukaks, kannatlikuks, jä-relemõtlikuks ja tublisti vananenud,“ võiks teda nüüd iseloomustada pr. Taari enda sõnadega. Ta abiellub nüüd ka seaduslikult tolle seni vaid tema ja Ju-mala teada talle naise eest olnud Tiinaga, tunnistades ühtlasi nende sohipoja talu ning varanduse täieõiguseliseks pärijaks. Pulmapäeval on aga erakord-seid üllatusi: saabub siiani olematuks salatud poeg, et viibida oma isa-ema pulmas; kullakarbivaras läkitab peremehele välismaalt kingituse — 500 dol-larit protsenti, jne.

Teoses on veel suur hulk kõrvalsündmusi, pisimotiive ja vähemaid tel-gelasi, kes kõik ühel või teisel viisil peavad kaasa aitama näidendi mitme-palgse ideestiku ning moraali väljatoomiseks. Üldiselt aga liigub tegevus-tik mitmeti ebaregulaarsel pinnal, olles liiga konstruktivne: olukordadel puudub orgaaniline seos, nad pole kindlalt üksteisest välja kasvanud, nad pole paratamatud oma details. Samuti puuduvad ka kindlakontuursemad ka-

rakterkujud (pisut eluõhku ja verd on küll Tiinal, peremehel ja Toonil), kes faabula arengut ja kompositsiooni kannaksid. Teatavat tähelepanu äratav vahest ainult dialoog, mis peajoonis on väga rahvalik-ladus ning koloriidirohke.

Kui Agnes Taarilt ilmus aastaid tagasi näidend „Emake maamuld“, siis rõomustusin, et on kerkinud silmapiirile nii erilaadselt idealistlik-optimistliku põhinatuuriga debütant-lavakirjanik, kes haaratuna ülesehitustendentsist püüab tulevikus saavutada ka puhtkunstilisi võite. Uskusin seda, aga nüüd on mind tabanud pettumus. A. Taar on andnud küll terve rea ulatuslikke lavateoseid, ta on ka arenenud kirjandustehniliselt, stiililt, — kuid oma esiknäidendit ta pole ometi ületanud kunstilise, sugestiivse tervikkusega, psühholoogilise usutatavuse mõttes. Ja see on maksev ka käesoleva „Kolme sünni“ kohta, kuigi sama julgesti võime lisandada, et sellisenagi see draamateos on menukalt mängitav eeskätt maalavadel oma dekoratiivse lihtsuse ja sündmustiku kiire vahelduvuse ja paeluvuse tõttu.

Hugo Viires.

F. E. Sillanpää: **Silja**. Tõlkinud M. Lepik. „Noor-Eesti“ Kirjastus, Tartu 1935. 304 lk. Hind 3 kr. 50 s.

Neli aastat pärast oma sünni on Sillanpää „Noorena uinunu ehk vana sugupuue viimne võsu“ ilmunud meiegi keeles. Seda ei või taunida eriliseks ruttamiseks, kui arvestada, et romaanist juba on olemas saksa-, prantsuse-, hollandi- ja ingliskeelsed tõlked (rääkimata skandinaavia keeltest) ja et neile tuleb üha lisa. Loomulikult ja koguni traditsioonipäraselt peame huvi tundma oma naabrite ning hõimlaste säärase kirjaniku vastu, kes näib oma rahvusvaheliselt kuulsuselt tõusvat kõige klassilisemate soome autorite — Kivi ja Aho — kõrvale.

Sillanpää tähtsuses niisiis ei tarvitse kahelda. Mõnesugust kriitilist valgustust ometi tuleks siingi tarvitada, sest lõppeks „kriititsistlik hoiak“ on vajalikumaid tugeid ning telgi iga autori iseloomustamisel. Leiab ju muide isegi soome traditsiooniliselt pehme arvustus, et Sillanpääle võivad mõnikord ette heita liigset mugavust psühhologiseerimisel, teatavat laisavõitu memuaaritsemist ja tundlemist. Meie lugeja ei saa seda küll öelda esimesena eesti keeles ilmunud Sillanpää romaani „Vaga viletsuse“ kohta, mis õige pingeliselt kujutab Soome kodusõja seemisi ja väliseid külgi. Samuti olevat lõtvusist vabad Sillanpää kõige viimased teosed (üks neist kannab sinnapoole viitavat pealkirjagi: „Miehen tie“, 1932). „Silja’s“ siiski kohtab veel mõningaid jälgi autori vahepealsest murenemis- ja kahtlemisajajärgust. Neid jälgi poleks tarvis arvestada miinusteks, kui nad ei avalduks teatavas sise- ja välisvormi ebamäärasuses ning stiililises kõikumises.

Sillanpää üldse tundub jagunevat kahe vastandi — „luule“ ja „proosa“ — vahel elus ja eneses; mingi tugeva, elulise vaistuga ta aga enamasti ületab vastuolu ja annab detailistatud ning ühtlasi suuri maalinguid, milles ei taju tavalise analüütilise eritluse kõledust. Saavutatakse vähemalt tunne — kui mitte alati tunnetus — „kõigi elavate ühtekuuluvusest“ (vt. eessõna).

Tüüpilise põhjamaalasena, Kivi ning Aho pärijana Sillanpää igatseb pühapäevlikku puhtust, hingelisust — siit romaanis lehekülgi ja lühemaidki lõike, mis võivad meenutada kõige klassilisemat sentimentalismi (vt. Jean Paul'i-Kreutzvaldi „Paar sammukest rändamise teed“). Teisel poolt tahab ta vallutada ja valitseda ka „argipäeva“ (mida mõnikord küll oise vihkab): tulemuseks lopsakust rahvaelu kirjelduses, elulähedast detailsust ja üksikuid naturalistlikke andmeid peaaegu Barbusse'i „Põrgu“ arstiteaduslikkude seletuste stilis (on ju Sillanpää muide õppinud loodusteadust).

Juhtub, et säärase vastandite kõrvuti-esinemine mõjub veidi maitset riivalt, eriti veel sellepärast, et kauni ja puhta Silja ümbruseks on enamasti talude teenija-rahvas ja kõik juurdekuuluv. Aga ei või öelda, nagu puuduks ses pühapäeva ja argipäeva eristamises ning ühtlasi üksteisesse-põimimises eluline *verve* — või eluline mõte. Sillanpää lõppude-lõpuks tahab ületada argipäeva närususi — kas või õilsas hinges, mis alateadlikult turvub looduse alati-kosutavasse üska. Ta on vahest küll liiga tagasihoidlik probleemide mõistuslikus terituses ja sellele harilikult vastavas teoste struktuurse arenduses (mille sihiks on vormi ja mõtte ühtesulatus jäävaks väärtuseks), kuid oma aja sügavama kujutajana omal maal mõjub ta kahtlemata tugevasti ning mitmekülgsest. Meie lugeja huvi romaani vastu võib aina tõsta asjaolu, et ta autor esines ilukirjanduses esmakordselt alles 1916. aastal, ja et „Siljas“ kujutatakse lõpueelses osas kodusõja nädalaid Hämes. Sellest pole aga sugugi halvem sissejuhata kolmandik romaani, mis on pühendatud tütarlapse vanemaile alates nende noorusest.

Lõppeks ei ole Sillanpää teostes kuigi tähtis välise sündmustiku tiheus ega põnevus. Autor ei püüa siin näidata mitte kõigepealt tegusid, vaid elu.

„Silja“ eestikeelse teksti kirjanduslikku tõhusust ja vastavust originaalile tagab juba tõlkija nimi: M. Lepiku sulest on pärit rida häid eestindisi Soome autoreilt. „Silja“ tõlkimisel ei ole toimitud mehaanilise pedantusega ega pinnalise umbkaudsusega. Laused on „valatud ümber“ nii, et säiliks nende sisuline erilaad. Kui üldiselt algupärandi õige rikas varjundlikkus vahest on vähenenud sobivate vastete puudusel, siis teiselt poolt tõlkija on võtnud appi haruldasematki eesti sõnavara, et tabada teksti mahlakust (vt. „on ühes semmis“, „hunnik hobuse nonne“, jne.). Soomelikkete väljendusi ja kõnekäande antakse edasi hoolikalt: „tüli sobitanud“ — „rakentanut riitaa“, „nukki ja nurki“ — „pieliä ja nurkkauksia“. Kõnelusis muidugi on loobutud murdest, aga alal hoitud venitav soomeline toon oma rohkete gi-de ja see-dega; ka „autoripoolses“ tekstis säilib säärast värvingut.

Paiguti siiski usaldab tõlkija liigselt meie lugeja heatahtlikkust fennismide vastu — ja isegi ta mõistmisvõimet. Et mitte kahjustada mõningate väljendiste ehtsust, selleks on neisse jäetud (s. t. oma eestipoolsel häälikulisel kujul toodud) üksikuid algupärandi sõnu, mida vahest võib kohata Põhja-Eesti rannamurdeis, kuid mitte mujal. Näiteid: „nias“ „raaga“ (toorest) sagedane „tuiutas“. Soome keeles haruldane „saamarin naiset!“ on miskipärast tõlgitud teise soome sõnaga: „saageli naiset!“ Võiks ka märkida, et lk. 209 esinev väljend „sellaista arkipuolen tietoa“ ei peaks eesti keeles kõlama mitte „igasuguseid argielu teateid“ — eriti kui arvestada kaasteksti huvikoondust nimelt ühele teatmele; leheküljel 63, viimases lauses, ei oleks tohtinud „selviksi toiveiksi“ tõlkida mitte „p u h a s t e k s soovideks“.

Loodetavasti ei suuda need väljaotsitud üksikväärtused tekitada muljet, nagu jätaks eestikeelse „Silja“ nauditavus midagi soovida.

H. Paukson.

Юрий Шумаков: Густав Суйтс. Избранные стихотворения 1900—1930. Издательство „Нор-Эсти“. 1935. 64 lk. Hind 1 kr.

Tartus asuv noor vene luuletaja Juri Šumakov — juba paari algupärase luuletuskogu autor — on nii elavalt kiindunud meie keelde ja kirjandusse, et energiliselt katsub meie luulet kättesaadavaks teha ka vene keelt tarvitavale publikule. Juba tema algupärastes värsikogudes oli lisandena tõlkeid eesti keelest. Käsitirjas on Šumakovil terve valimik Underi luulet ja palju muid värsitõlkeid. Eriaraamatuna on esitsa ees ainult üks — Gus-

tav Suitsu lüürika venekeelne antoloogia, kuid tuleks loota, et Šumakovile võimaldataks ka tema muude tõlgete avaldamine.

Seda tuleks vägagi loota, sest kuigi kõnesoleva tõlkekogu puhul ei pääse mööda mõningaist arvustavaist märkusist, pean siiski juba alguses konstabeerima, et see minule tundub parimana, mis meie kirjanduse tutvustamiseks seni vene keeles on tehtud. Igor Severjanini tuntud Поэты Эстро-нии on omast kohast teenekas üritus, kuid nii tõlgitavate luuletajate kui luuletuste valik on ses õige juhuslik, ja tõlkija on huvitaval kombel erilise armastusega peatunud sellel, mis meie luules on vähem väärtuslikku — meie ärkamis- ja järelärkamisaja keskpärasematel poeetidel. Ka hilisemate puhul ei ole valik kuigi õnnestunud. Lisaks ei tundu Severjaninil olevat õiget võimet teiste autorite hingeellu tungimiseks ja võõra psüühi varjatumate toonide edasiandmiseks. Severjanini enda isiklik aktsent on liiga kujunenud ja eksklusiivne selleks, et talle võimaldada tõlkides inspireeruda uuteks stiilideks — neiks, mida pakuvad temal ees olevad algupärandid. Nii võis tema tõlkeantoloogiat tervitada ainult kui eeltööd. Sama käib ka tema tõlgitud Visnapuu „Amorese“ kohta. Iseloomulik on muide, et Severjanin oma „Eesti poetidesse“ on võtnud ainult õige vähe Suitsu luuletusi, needki enamasti väga vähe tüüpilised. Suitsu väga individuaalne laad näib teda algusest peale heidutanud. See on nii vastandlik Severjanini puht-lüürilisele „lõõritamisele“, et pole ime, kui venelane ei leidnud sellega kontakti.

Seda enam tuleb tunnustada 20-aastase Šumakovi julgust, kes kohe alguses on asunud meie võib-olla raskeimini tõlgitava luuletaja interpreediks. Raamatu vaatlemisel selgub küll, et ta on hoidunud jõudu katsumast hili-sema Suitsu keerukamate ja subtiilsemate palade kallal. Isegi „Elu tuli“ on leidnud rohkem tähelepanu kui „Kõik on kokku unenägu“. Domineerib „Tuulemaa“ — küllaltki heakskiidetav seik, kui arvestada, et „Kõik on kokku unenägu“ oma peente tujukustega on peagu tõlkimatu. Valik vastab umbes sellele, mida tuleks soovitada eestlasele, kes soovib esialgselt tutvuda Suitsu toodanguga, kuid pole veel harjunud leidma teed tema omapärasest mõtte- ja vormimaailmas. Eelistust on leidnud lihtsam ja reljeefsem.

Oma ülesannet Šumakov käsitab poeedina, mitte kopeerijana. On täiesti ilmne, et luuletuste siseelu, nende verelõök, nende „hing“ on temale tähtsam kui sõnasõnalisus. Ta ei hoidu kõrvalekaldumustest ja omadest uudisleiutistest, kui need tema arvates annavad algupärandi olemust paremini edasi kui täpne tõlge. Selle meetodi hädahouks on muidugi oma inspiratsioon ja vaimu liiga subjektiivne külgepookimine teiselaadsele vaimsele organismile. Selle paremuseks on sellevastu elavus, värskus, luulehõng, mis kopeerijal võib väga kergesti minna kaotsi. Ja kuna lõppeks meigi vaatekohalt ikkagi on tähtsam, et see, mida välismaale pakutakse eesti luulena, tõesti oleks luule, mitte ainult abitu järelelonkamine algupärandeile, siis ei saa Šumakovi poolt valitud meetodit eitada juhul, kui subjektiivsuse ja objektiivsuse vaheline kompromiss ei lähe liiga kaugele. Otsustav on niisugusel puhul alati üldmulje — detailides ei ole teatavatest vabadustest võimalik hoiduda.

Minule tundub, et tõlkija on oma ülesandele üldiselt lähenenud õnneliku võttega. Ta on endale töö ennakult küll pisut hõlbustanud kõigepealt vene praeguste võrdlemisi vähe täpsete riimiharjumuste ülekandmisega Suitsule, mille tõttu natuke väheneb värvi tabavus ja ilmekus, kuid ühtlasi on ta sellega saanud rohkem võimalusi sisuliseks läheduseks originaalile. Mitte vähe ei ole kasustatud vene keeles sümbolismi ajast peale, eriti selle lõpu poole moodi läinud julgeid sõnade liitmisi („звонкобурность“, „дождепадность“, „ветрохладность“), mis eriti selgejoonelise „Tuulemaa“ puhul tundub uudsena ja mõnikord ka pisut võõrana. Kuid tuleb möönda Šumakovi õnnelikku kätt väga paljudel selletaolistel puhkudel. Luuletus „Vanad ja noored“, mille tõlkes viimatimainitud võtet leidub eriti sageli, mõjub vene keeles väga stiilsena ja võrdub minu arvates värskest algupärandiga, mille

julge hoog ega teravajoonelisus pole tunduvalt vähenenud. Näitena vähem õnnelikust samade võtete tarvitamisest mainiksin „Kohtamise“, mille selgusesse ja läbipaistvusesse on tulnud ootamatuid, kuigi omast kohast huvitavaid arabeske „Мальченки-ногобросы“, „снегочисты“, „среброморе“ jne.).

Mõnel puhul on tõlkija katsunud Suitsu luuletustele anda sümbolistlikku lissasüvendust, näiteks „Soolaugastes“. „Полно глубоких глаз болота лоно“ vastab seal eestikeelsele „Täis laukaid sügavaid on soode süli“. Minule näib muutus õnnestunud ja algupärandi vaimule vastav. Üsna sagedased on muutused suurema laulvuse saavutamiseks. Selleks Šumakov heidab meeleldi üle parda Suitsu stroofide valju reeglipärasuse; eriti meeleldi ta lühendab üksikuid ridu värsijala või paari võrra:

Призыв и взлет в ее забавной пляске,
Призыв и взлет.
Кружится нежная, вся в сказке,
Поэт, поет!

Siin tunnukse Belmont järsku asendavat Suitsu, kuid mitte kogumulejele kahjulikus mõttes. Mingit balmontlikku meloodikat on siin-seal tunda ka mujal. Autori enda temperament tundub ülekeevam, tema värss ja sõnastus nooruslikumad ja paiguti tugevamaid efekte taotlevad kui Suitsu omad, ning stiilipuhutus ei ole veel täiuslik, kuid läbi kõigi nende lisaelementide on ikkagi kuulda Suitsu tooni. Tõlkijal on võimet Suitsu reljeefsete valemite sama reljeefseks ja sugesttiivseks edasiandeks. Üldiselt väga hästi õnnestunud „Sapise kuu“ tõlkes on eriti hea refräänile leitud vaste. Täpne tõlge oleks olnud võimatu, kuid Šumakov on leidnud kordriimi esimese rea jaoks uue oildi, mis tundeväärtuselt võrdub Suitsu omaga: Кто-то сроки жизням чертит. / Вновь скользнули лыжи смерти“. Ka „Meie aja muinasjutu“ süнге refrääniga on saadud toime samasuguse sõnalise lõõgivõimega. Väga kevadine ja värške — nagu originaalgi — on „Kevade aimus“. Oma õrnad, kuid elavad akvarelltoonid on säilitanud „Varane lumi“. Sume ja süнге „Nebulosa“ on tõlkes kaotanud osa oma formaalsest selgusest ja teravusest, mis sobib nii omapäraselt hästi sisu hämaral lootusetusega, kuid selle eest on „Rooside eleegiat“ osatud tõlgitseda küll mõnede vabadustega detailides, kuid seda suurema üldise šarmiga. Üllatav on täpse vaste leidmine riimidele „tuulesse“ ja „luulesse“ — nüüd juba kulunuile, kuid Suitsul veel väga värskelt mõjuvaile Вскружились лепесточки ветрами. / Воспеть ли нежность эту метрами? Selletaoline leidlikkus on luuletõlkija üks olulisimaid omadusi. See peab lähtuma originaali vaimust, kuid tõlkijal peab olema loovat sõnastusvõimet võimalikult samal määral kui autoril. Sisseelamus peab olema nii intensiivne, et keel hakkab spontaanselt andma samu — või samalaadseid — helisid nagu algupärandi kirjutajal. Palja filoloogiaga pole siin midagi peale hakata, kuigi ka seda on hädasti tarvis lisandina väärtuslikumaile võimeile.

Olgugi et Šumakov oma tõlgetes veel pole saavutanud täielikku adekvaatsust, on ta sellele siiski pääsenud mitmeti väga lähedale. Siin-seal on veel tõlkevigu („Pea tuttav seeelik / teel helendab“ on temal „Почти знакомый / цвет юбки“), mõni pala on teistest pisut kahvatum, näiteks „Sügis“, kus rütmis on muide rohkem staccato't kui Suitsul, kuid esikteoses — pealegi nii suuri nõudeid asetava ülesande puhul — näivad säärased pisivead võlmatud. Üldtasemel ei mõju Šumakovi tõlge sugugi algajalikult, vaid aromaatselt luulena. Šumakovist võib varsti saada meie lüürika kutsutud interpret venekeelsele publikule. Tema lüüriline andekus, võime õigeks intuiitivseks kaasaelamiseks ja mõjuvaks uuestisõnastamiseks tunduvad küllaldaste tagatistena edaspidi veelgi paremate tulemuste saavutamiseks. Veel ei ole tema tehnika täiesti kujunenud, kuid ka tema vigades on poeedi võtet.

Ants Oras.

Prantsusmaa ja Euroopa. Põhijooni Prantsuse kultuuri arengust ja selle mõjust Euroopas, P. Cohen-Portheimi, D. Mornet', Ch. Seignobos'i järgi A. I. k. s. a. n. d. e. r. A. s. p. e. l. „Elav Teadus“ 40. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1935. 138 lk. Hind 1 kr.

Käesolev „Elava Teaduse“ number A. Aspeli vilkast sulest on tere-
tulnud täiendiks Joh. Semperi möödunud aasta lõpul ilmunud artikliteko-
gule „Prantsuse vaim“. Kuna Semper annab vaimuka analüüsi prantsuse
vaimse kultuuri üldlaadist ja prantslaste elukäsituse erinevustest, võrrel-
duna teiste rahvaste omaga, illustreerides oma seisukohti mõnede, peamiselt
moodsate kirjanikkude loomingu iseloomustamise katsete najal, seab As-
peli teos endale mõnevõrra ulatuslikuma eesmärgi — jälgida suuris joonis,
ent süstemaatiliselt Prantsuse kultuuri arengu põhijooni selle kultuuri vara-
jasemaist avaldusvormidest alates kuni kõige värskema kaasaegsuseni, see-
juures eriti silmas pidades Prantsusmaa mitmekülgseid ja kõrgeväärtuse-
lisi annuseid ning viljastavaid tõukeid kogu Euroopa kultuurilise arene-
misele. Et sellise ülesande iseseisev lahendamine oleks eeldanud hoopis
suuremat eruditsiooni ja nõudnud tunduvalt põhjalikumalt süvenemist
asjasse, kui seda noorelt eesti autorilt võimalik nõuda, siis on viimane eelis-
tanud piirduda kokkuvõtte tegemisega ülalmainitud autorite mõningate
teoste järgi, peamiselt aga toetunud Paul Cohen-Portheim'i hoogsalt ning
huvitavalt kirjutatud tööle „Der Geist Frankreichs und Europa“ (Potsdam
1926, 210 lk.).

Üldiselt on autoril Prantsuse tähtsamate kultuurijärkude ja vaimsete
voolude iseloomustus hästi õnnestunud. Lugeja leiab ta tööst selge ja üle-
vaatliku pildi Prantsuse kultuuri suurte magistraalsuundade kohta ja näeb
esitatud andmete najal ilmselt, milline keskne, juhtiv ja suundamäärav osa
on olnud Prantsusmaal Euroopa sotsiaalpoliitilises ja vaimses arengus alates
antiiksete kultuuride kokkuvõrsemisest nüüdisajani. Autor ei püüa lu-
gejat koormata üksikandmete hulgaga ega lasku nimede, arvude ja teiste
tõsiasiade loendamisse, mille rägastikus võiks kergesti pea kaotada, vaid
piirdub kõikjal kõige olulisema ja iseloomulikuma esiletõstmisega. Ta pea-
tub üksikasjalisemalt neil ajastuil, mil Prantsusmaa on ilmselt seisnud Euro-
opa vaimuelus juhtival kohal, XIII sajandil, mil jõudis õitsele antiiksuse
pärandi ja kristluse sünteesina kujunenud keskaegne katoliiklik kultuur
(skolastiline filosoofia, eriti aga gootika), nn. Suurel sajandil, mille õu-
kondlik absolutistlik neoklassikaline kultuur oli pea kogu Euroopas ülimus-
kihtide imetus- ja matkimisesemeks, edasi reaktsioonina selle kitsapiirilise
kasvuhoonekultuuri vastu kujunenud demokraatlikuma põhilaadiga valgustus-
ajal ja selle loomulikul jätkul — Suure revolutsiooni ja Napoleon I ajastul.
Viimase sajandi suhtes on raskeks osutunud üldse ajalist valikut teha: nii-
võrd tihedasti on Prantsuse kultuur siin seotud Euroopa vaimse elu kõigi
oluliste arengumomentidega. Romantika, positivism, realism, naturalism,
impressionism, intuitivism ja teised suunad viimaste aastakümnete kirjan-
duses, kunstis ja filosoofias on kas otseselt alguse saanud Prantsusmaalt
või vähemalt siin leidnud kõige innukamaid viljelejaid. Seetõttu on autoril
tulnud pühendada suur osa oma tööst nende suundade iseloomustamisele.

Säärane on üldjoontes selle meeldivalt koostatud, tänu Prantsuse Tea-
dusliku Instituudi toetusele hästi illustreeritud ja harilikult suuremana väl-
jaantud „Elava Teaduse“ numbrisi sisu ning laad. Meil seni vähe tuntud
Prantsuse kultuuri tutvustajana täidab käesolev teos oma ülesannet eesku-
julikul. Siiski oleks soovitud näha, et mõnes küsimuses valgust ja varju
oleks veidi teisiti jaotatud ja mõnd üksiknähtust veidi teissuguses perspek-
tiivis vaadatud, kui seda autor on teinud. Eriti kehtib see majandusliku ja
sotsiaalpoliitilise fooni iseloomustamise kohta, mis küsimustes teose autor
ilmselt vähem kodus on kui vaimse kultuuri eri aladel. XIII sajandi kul-
tuuri vaatlemisel oleks tulnud mainida ka neid ühiskondlikke rühmi, kelle
õlule toetus see äkki õitsele puhkenud kultuur ja kelle vaimsest ning aneli-

sest energiast ta ammutas oma elumahlad (rüütlid, linlased). Valgustus-aja tekkimise vaatlemisel oleks sobinud veidi pikemalt jälgida eksaktteaduste arengut, mis võimaldas uuele maailmakäsitusele hoopis kindlama teadusliku baasi, kui see oli näit. renessansikultuuril, ja samuti kindlamini rõhutada valgustusfilosoofia sidemeid tegeliku eluga, mida H. Taine ja teised on asjatult püüdnud eitada. Montesquieu iseloomustamisel ei rõhuta autor küllaldaselt, et selle aatleja süsteemis oli riigi peamiseks eesmärgiks individuaalsete vabaduste igakülgne kindlustamine igasugu võimaliku omavoli vastu ja et kõik tema teised teooriad (võimude lahusus jne.) lihtsalt tuletsid sellest põhitendentsist. Samuti pole õige, et võimude lahusus oleks XVIII sajandil Inglismaal olnud teostunud, sest siin kujunenud parlamentaarse monarhias sõltus täidesaatev võim üsna tunduval määral seadusandlikust.

Ka Suure revolutsiooni saavutiste hinnang ei taha igas suhtes paika pida. Autor rõhutab poliitilise vabaduse saavutamist, üheõiguslust seaduste ees ja hariduse kättesaadavust vaestele. Ent tõeliselt läks poliitiline vabadus varsti kaotsi ja saavutati alles uute revolutsioonide järel XIX sajandil tunduvalt piiratud kujul. Hoopis olulisemaks hiigelmurranguks oli Suure revolutsiooni ajal toimunud varanduste siirdumine endistelt eesõigus- tatud kihtidelt keskkihthide ja talupoegade kätte, kes ostsid väärtuses lange- nud assignaatidega võileiva eest suurel arvul kirikult ja emigrantidelt-aad- likelt riigistatud maid, nn. rahvusvarandusi. Sellest ulatuslikust omandi ümberpaigutusest, mida ei suutnud hiljemini tühistada ükski reaktsioon, põlvneb nüüdisaegne Prantsuse ühiskond ta talupoeglikkude ja väikekodan- likkude kihthide tunduva erikaaluga. Vaadet, nagu oleks 1793. ja 1794. a. terrori üheks oluliseks eesmärgiks olnud lihtsalt kõrgemalseisjate hävitus, teisitimõttelejate kõrvaldamine, ei tahaks allakirjutanu samuti aktsepteerida: terror kasvas välja ärevaist sõjaoludest ja moodustas eeskätt meehehitliku vahendi suurlinnade kehvistu toilitustamisel nn. maksimumiseaduse alusel.

Napoleon I välispoliitika tõlgendamisel rõhutatakse ainult antiikse pä- ritoluga universalismi-ideed ja väidetakse, et Napoleon olnud vaimult room- lane, mitte prantslane. Ent juba A. Sorel näitas omal ajal kapitaalises uurim- uses „L'Europe et la Révolution française“, kuivõrd tugevasti avaldusid Prantsuse ja Euroopa välispoliitilistes suhetes Suure revolutsiooni ja Na- poleoni ajal endised, absolutismi aegadest päritud traditsioonid. Ka Napo- leon I jätkas üldiselt traditsioonilist Prantsuse ekspansioonipoliitikat, eriti juba XVII sajandist põlvnevas võitluses Inglismaa merevõimu vastu: ta ei kaevanud oma välispoliitikas mingit uut jõesängi, vaid lisas vanasse sängi ainult veidi uut vett juurde!

Samuti oleks soovinud näha, et käsitledavas teoses oleks veidi rohkem rõhutatud Prantsuse sotsiaalse mõtte arengut 1820.—1840-ndail aastail, 1848. a. veebruarirevolutsiooni sotsiaalset iseloomu, Saksa-Prantsuse sõja kaotuse mõju ning revanši-ideed 3. vabariigi vaimsete tegelaste mentalitee- dis jne. Kuid need kõik on vaid üksikud ääremärkused, milliseid ka mõne teise- gi ala esindaja võiks omalt poolt soovikorral lisandada. Raamatu üld- dist väärtust need siiski tunduvalt ei vähenda.

P. Treiberg.

Jules Payot: **Õnnevallutamine.** Prantsuse keelest K. Martinson. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1935. 230 lk. Hind 3 kr. 50 s.

Mul ei olnud kättesaadav teose prantsuskeelne originaal ning see- pärast ei julge ma vastata küsimusele, mil määral tõlge kui tervik vastab sellele. Igatahes esineb raamatus mitmeid kohti, kus mõtted on väljen- datud õige segaselt. Lk. 22 näit. loeme: „Kui usklik võib toimetada maa- pealse elu tühiseid pisiasju, siis tuleb see ebaloogilisusest, võimetusest teostada oma ähvardavas hirmus õnnetu igavese elu mõtet.“ Või lk. 118:

„Tuleb otsida asjatundlikke kaastöölisi, siis panna nad oma kohale, et nad saaksid rakendada aega töötama uuenduse kasuks. Tuleb neid usaldada, teades, et tarmukad, kui neid ei valvata, satuvad kiusatusse tarvitada kurjasti oma võimu oma kildkonna kasuks.“ On arusaamatu, ka siis, kui arvestada eelnenud ja järgnevaid mõtteid, miks soovitatakse usaldust, kuigi see viib võimu kurjasti tarvitamise kiusatusse. Neile näiteile saab küllaltki lisa tuua.

Jätame otsustamata küsimuse, palju selliseist ebamäärasusist kirjutada autori, palju tõlkija arvele. Igatahes aga tundub kohati sõnastuslik külg raske ja konarlik seepärast, et tõlkija näib liiga kramplikult kinni pidanud prantsuskeelse teksti sõnade järjekorrast. On ka selliseid arusaamatusi tekstis, mis seletuvad vist trükivigadega. Lk. 108 kõrvutatakse „kõrgema vaimuga“ ja „langenud inimesed“, kes mõlemad eksikombel vahetavad ära suguiha armastusega. Vist peaks siin juttu olema nõrgema vaimuga inimesist.

Konarused väljenduslikus küljes pole siiski nii suured ja sagedased, et raamatut ei maksaks soovitada lugemiseks tema sisuliste väärtuste pärast. Kuigi Payot pole filosoofina just originaalne ega tundu ta raamatus sellist väljenduste täpsustamise kirge, mis klassikaliste prantsuse filosoofide laused teeb viimse sõnasopini selgeiks, ometi on ta küllalt vaadelnud elu ning lugenud ja mõtisklenud elukujundamise üle selleks, et lugejale mõndagi huvitavat pakkuda.

Meie autorid naudivad enamasti nii väga elupahede reastamist ja vaatlemist, et unustavad ära igapäevase elu mahedad kooskõlad. Käesolev teos otsib ja püüab avardada ka neid. Isegi neile, kes tahavad olla teoreetiliselt pessimistid, Payot soovitab oma toiminguis olla „otsustavalt optimistid, sest see sõltub meie jõupingutustest, et suureneks õigluse ja vastastikuse aitamise summa ühiskonnas, mille liikmed me oleme“. Palju rahustavat ja lepivat on autoril öelda neile, kes ikka haiget saavad elu paratamatutele mõteldes. Kuulakem näit., kuidas ta tsiteerib Leonardo da Vinci arvamist surmast: „Töökas elu on pikk. Samuti nagu hästitarvitatud päev annab hea une, nii annab hästitarvitatud elu rahuliku surma.“ Me loeme surma õnnistavast tööst pidurdava ja tardunu kõrvaldamisel uue elu eest. Me kuuleme üha uuesti loodavate tervisest, tööst, mis on ainus isikliku surematuse mõistetav kuju, on õnn ja mitte needus, me näeme jälle kord seda naeruväärsust, mis peitub õnnetuste üle vihastamises, kui sellega enam midagi ei muudeta. Me jääme mõtisklema küsimuse üle, kas Dantel oli õigus jätta oma põrgu üks ring nende, kes nutavad siis, kui nad võiksid olla rõõmsad. Autorist juhitud me näeme läbi mõnesuguseid võimu, rikkuse ja seltskondliku hiilguse tühisusi ning õpime tundma looduse, tõelise kultuuri ning isegi vanaduse õnnistusi.

Selles kõiges on palju õiget, meelepidamis- ja rakendamisväärsust, kuigi autor vahel oma väidetele liialdatud teravuse andmisega kahjustab nende mõjukust. Ometi ma kahtlen, kas Payot' käsiraamat on küllaldane tegelikule õnnevallutajale. Välja arvatud mõned kohad, kus autor kõneleb ohvrimeelsusest, jääb ta üldiselt ettevaatlikuks hedonistiks. Tema õnnelik inimene on kaunite kunstide ja teadustega tegelev provintsi vaikuses elav rantjee. Tuleb taanduda, kindlustada end ja perekonda ootamatuste vastu ning nautida elu mõõdukalt ja õilsalt. See siht pole saavutatav kaugeltki kõigile praeguste ühiskondlike olude juures ning kui habras on murduma selline õnn, seda teavad hästi kõik need, kes kasvanud poliitiliste ja sotsiaalsete ootamatuste ajajärgul. Autor propageerib vaimsete harrastustega seotud õnne, aga ta ei valgusta küllaldaselt kehalise töö tegijaile nende elu mõttekust. Autor tunneb hästi rikkuse väärtarvitamise kiusatusi, aga ta ei näi tundvat küllalt konkreetselt vaimseid taotlusi segava vaesuse hädasid ega anna küllaldaselt nõu neis vaelejaile. Autor jut-

lustab seda südamepuhtust ja rahu, mida omavad inimesed, kes ei ole võimul, aga ta unustab meile näidata, kuidas võimgi omandab teatud õigustuse korraldava inimarmastuse kujul, mille pärast on talle andestatavad mõned eksisammudki. Payot' inimideaali sotsiaalsus jääb kuidagi tiraadlikuks võrreldes mõne teise küsimuse tihedalt konkreetse käsitlusega. Ta ei räägi meile küllaldasel määral koostöö rõõmudest, ning ta suhtumises armastussegi tundub vaimuaristokraadi pahurat laskumist alandavasse paratamatusse. „Armastuse lõbude juurde kuulub lahutamatuult nendele järgnev mõistuse nõrgenemine ja rõhutud meeleolu“, kirjutab ta. Ja me ei tea, kas selliseid liiga kaugele minevaid väiteid on inspireerinud liialdustest saadud kogemused, askeetlikest eelarvamusist tulev halvav kartus või ootamatuste hirm, mis päritud minevikust, kus armastajad pidasid rõveduseks seksuaalsel alal valitseda oma samme ja nende tagajärgi. Lõpuks jääb ju ka valetatud armastuse kohta tsiteeritud lause tõeks.

Nagu näeme, on teisel oma puudused ja piirid. Nendest hoolimata võib teda soovitada kriitiliseks lugemiseks, isegi soojalt soovitada.

Leo Anvelt.

A. Möller: Eesti keeleõpetus muukeelseile keskkoolidele. Eesti keeleõpetuse töö- ning käsiraamat keskkoolidele ja gümnaasiumidele. Teine trükk. Noor-Eesti kirjastus Tartus, 1934. 192 lk. Hind 2 krooni.

Möödunud sügisel oli vist küll mõnelegi eesti keele õpetajale üllatuseks teade, et A. Möller'i „Eesti keeleõpetus muukeelseile keskkoolidele“ on jõudnud teise trükini. Näisid ju nii tegelikud õpetajad kui ka arvustus (vt „Kasvatus“ 1932, lk. 324—328, ja „Eesti Keel“ 1933, lk. 13—22 ja 136—140) olevat ühisel seisukohal, et selle raamatu esimene trükk — nagu paar aastat varem ilmunud Liisu Tedre grammatikagi — ei lahenda veel kaugeltki riigikeele õpperaamatu küsimust muukeelseis keskkoolis. Raamat vajas mitte lihtsat kohendamist ega parandamist, vaid täielikku ümbertöötamist (nagu nende ridade kirjutaja autorile soovitas juba esimese trüki käsikirja lugemisel).

Peab möönma, et autor on uues trükis tõsiselt arvestanud arvustajate poolt tehtud märkusi üksikute küsimuste käsitlemise kohta, eriti J. Väinaste' omi („Kasvatus“ 1932), parandades või jättes välja esimese trüki vääratusi kui ka üleaaruseid paljusõnalisi seletusi. Samuti on välja jäetud need küsimused, mis õpilastele tuttavad nende emakeele grammatikast, näit. hääliku, täishääliku, kaashääliku, tähe, silbi, sõnaliikide jm. definitioonid; selle asemel on sulgudes antud nende mõistete saksa-, rootsi-, vene- ja juudikeelsed vastused.

Kahjuks ongi piirdunud peamiselt arvustuse poolt osutatud üksikasjade parandamisega — autor ise väidab eessõnas, et „on tehtud vajalikke täiendusi ja muudatusi“ —, suurem osa tekstist aga esineb muutmata kujul; seega on ka püsima jäänud teose põhilised puudused: kuivus, igavus, liigne keerukus, juhiste raskus, üleaarusus ning ülirohkus. Isegi võrdlemisi lihtsad juhised on sageli väljendatud keerukalt ning paljusõnaliselt. Näit. selle asemel et seletada: „Esimesse käändkonda kuuluvad astmevahelduseta sõnad, mille ains. omastav on kahesilbiline ning kolmandal vältel või kolmeja enamasilbiline“, tarvitatakse selle juhise väljendamiseks tervelt 11 rida (§ 87). Samuti võiks teise käändkonda kuuluvad sõnad lühidalt kokku võtta järgmiselt: „Sõnad, mille ains. nimetava lõpul on *-ne* või *-s* ja omastava lõpul *-se*“ (vrd. E. Muugi V käändk.); A. Möller aga kulutab selleks 10 rida (§ 96). Sedasama tuleb sedastada teiste käändkondade kohta. Ka on käänete kujundamist põhikäänete järgi näitlikustavad tabel-kavastised liiga

keerukad (näit. § 133, 145, 152, 157). Liiga üksikasjaline on sidesõnade liigitus (§ 270—282). Muulastele tuleks sidesõnade tähenduslikku vahet õpetada puhtpraktiliselt, seoses kõneharjutuste ja lektüüriiga; igasugune teoreetiline klassifitseerimine on siin vist tarbetu. Üksikasjadesse uppuv on ka mõnede sufiksrite (näit. *-ik*, lk. 139) käsitus; osa sufikseid (näit. *-k*, *-m*) oleks võinud hoopis ära jätta. Raskeks osutub määruste 16 (!) liigi äraõppimine (§ 323); kas siis tõesti on muulastel vaja teada seda, mida isegi eesti soost õpilastele peetakse vähe oluliseks? Raamatu kõige raske-
maks osaks tuleb aga pidada morfoloogia käsitluse vahele kiilunud õpetust käänete tarvitamisest (§ 67—81), millest antud kujul vist küll vähe kasu on ja mis võib aine ebametoõdilisel käsitlusel muutuda õpilastele ainult nuht-
luseks, mõttetuks tuupimismaterjaliks, tekitada muulastes vastikust riigi-
keele vastu mingit praktilist kasu omamata. Vaevalt on näit. õpilastele (isegi eesti koolis) arusaadavad järgmised „juhised“ nimetava käänte tar-
vitamise kohta (mõlemad lk. 36):

„Kui lauses puudub alus (subjekt) ja ka öeldises (predikaadis) avaldatud lõpuleviidav või lõpuleviidud, jaatav tegevus ei avalda tegijat (öeldis on umbisikulises tegumoes) ja sihhib kogu olendile või nende teatud, määratud hulgale, siis nimetatud olendit või olendeid väljendav käändsõna (sihitus, objekt) esineb nimetavas.“

„Kui aluseks (subjektiks) või alust täiendavaks sõnaks (aluse täiendiks) on *da*-tegevusnimi, mis avaldab lõpuleviidavat või lõpuleviidud, jaatavat tegevust, mis sihhib kogu olendile või nende teatud, määratud hulgale, siis nimetatud olendit või olendeid väljendav käändsõna (sihitus, objekt) esineb nimetavas.“

Kõik need targad seletused on õpilastele serveeritud kohe vormiõpetuse algul, kui neile on veel tundmatud mitte ainult süntaktilised terminid (alus, öeldis, sihitus), vaid isegi vormiõpetuslikud mõisted (näit. umbisikuline tegumood). Sääraseid „etteruttamisi“, opereerimist alles hiljem käsitlusele tulevate mõistetega leidub mujalgi.

Eesti süntaksi kõige raskem küsimus — sihitise käänete tarvitamine — pole muulastele kuidagi supärareks tehtud. Täis- ja osasihitise seletamisel on definitsioonid ja tarvitamisjuhised samastatud. Näit. antakse §-s 315 alguses järgmine täissihitise definitsioon: „Sihitist, mis väljendab, et pöörd-
sõnas avaldatud jaatav, lõpuleviidud või lõpuleviidav tegevus sihhib kogu olendile või olendi määratud osale või olendite määratud hulgale, nimeta-
takse täissihitiseks (totaalobjektiks).“ Sellele järgneb vahetult juhised: „Nii
siis lauses esineb täissihitis (nimetav ja ainsuse omastav: 1) kui pöörd-
sõnas väljendatud tegevus on jaatav, lõpuleviidud või lõpuleviidav ja sihitud kogu olendile või olendi määratud osale või olendite määratud hulgale; 2) kui lõpuleviidud või lõpuleviidav ja kogu olendile või olendi määratud osale või olendite määratud kogule sihitud tegevus on väljendatud jaatava kõne asemel eitavas kõnes.“ Vaevalt oskaks keegi kõnealust küsimust veel raske-
mas stiilis „seletada“. (Muide on täissihitise esinemise teine juhised liigne peenus, mida harilikult eestikeelsetegi koolide grammatikad ei esita.) Osasihitise „definitsioon“ ja tarvitamise juhiste käsitus (§ 318) on sama-
laadsed.

Raamatu teises trükis on kõne alla võetud ka küsimusi, mida esimeses trükis ei käsitletud. Peab sedastama, et suurem osa neist lisandusist on vajalik, näit. väikese ja suure algustähe kirjutamise juhised (§ 11), võõr-
keelsete pärisnimede kirjutamine (§ 13), sõna silbivälte määramine sise-
häälikute järgi (§ 37) jt. Eriti tervitatavad on reeglid astmevahelduslik-
kude pöördõnade põhimuudete astme kohta (§ 202); kuigi need reeglid
hõlbustavad tunduvalt pöördõnade vormide õppimist, ei leidu neid *expres-*

sis verbis isegi E. Muugi grammatikas. Märkimist väärib ka astmevahelduse võrdlemine samalaadiliste nähtustega saksa ja vene keeles (§ 45), mis osutub õpilastele kahtlemata huvitavaks. — Mõni teise trüki täiendus on siiski tarbetu, näit. kaasrõhu üksikasjaline käsitus (§ 42 ja 43), mis on küllaltki keeruline ning raskesti äraõpitav, kuid vähese praktilise tähtsusega. Vähepakkuv on ka kohakäänete tabel (§ 76), mida esimeses trükis ei leidu.

Muukeelsete koolide seisukohalt on iseäranis õnnestunud infinitiivide tarvitamise juhised (§ 193—197), mitmesuguste määr- ja kaassõnade tähendusliku vahe selgitus (§ 252, 253, 263) ja pöörd sõna käänelise rektsooni küsimused (§ 341 ja 342), mida on teises trükis täiendatud. Võib täiesti rahul olla ka vältuse ja astmevahelduse käsitlusega; viimase puhul poleks olnud ülearune vaadelda ka võõrhäälikute *f* ja *š* vältelist vaheldust. — Kuid nii mõnigi muulase seisukohalt selgitust vajav küsimus on jäänud ka uues trükis puudutamata. Nii tuleks isikulise ja umbisikulise tegumoe käsitlusel (§ 182) pöörata tähelepanu nende tegumoodide erinevusele võõrkeelte aktiivist ja passiivist. Ka oleks tulnud rõhutada, et *b*, *d* ja *g* tähistavad eesti keeles helitute häälikute esimest vältet, saksas ja teistes võõrkeeltes aga helilisi konsonante (vrd. eesti *tuba*, *tundi* ja saksa *Stube*, *Stunde*).

Raamatus esitatakse mõningaid uusi termineid, mille tundmine pole muukeelsete koolide õpilastele vajalik ja mida ei tarvitata isegi eesti keskkoolidele määratud grammatikais, näit. siirduva (*translatiivi*) ja asenduva (*inhoatiivi*) tegevuse pöörd sõna (§ 294), ainukujuline täiend (§ 328), rööbikkõrvallause (§ 354).

Ülesandeid ja harjutusi sisaldab teine trükk tunduvalt rohkem kui esimene; see on kahtlemata uue trüki paremuseks, sest harjutused võimaldavad süvendada teadmusi ja mõista paremini rohkem teoreetilist materjali. Eriolist mainimist pälvivad esimeses trükis puudunud harjutused häälikute vältete märkimiseks (§ 29), viis uut harjutust sõnade kokku- ja lahkukirjutamise kohta (§ 290) ja rida ülesandeid sõnade tuletamiseks sufiksrite abil (§ 293 ja 294); viimaste seas on mitmed raskesti täita, sest nad eeldavad õpitava keele täielikku praktilist valdamist, eriti sõnavaraliselt. Näit. ülesanne lk. 143: „Tuleta järgnevaist sõnadest liidete *-mine*, *-us*, *-is*, *-u*, *-e*, *-k*, *-n*, *-ng* abil käändsõnu ja tarvita neid tuletisi lauseis!“ Et kõiki loendatud 8 sufiksiti ei saa liita igale ülesandes antud tüvele, siis on muulasest-õpilasel küll võimatu ilma õpetaja kaasabitaga ülesannet rahuldavalt täita. Raskesti ülesannete kõrval leidub aga ka liiga kergeid, puht-mehaanilisi, näit. § 20: ... „tõmba alla ühesilbilisele sõnale üks joon, kahesilbilisele kaks joont ja kolmesilbilisele kolm joont!“

Arvustatava teose õigekeelsuslik külg on üldiselt korras. Uues trükis on mõne sõna puhul ka arvestatud vahepeal üllitatud EKS-i Keeletoimkonna otsuseid (näit. II tr. *atribuut*, I tr. *attribuut*); mõni keelend aga püsib endisel, nüüd vigaseks osutunud kujul, nagu *ülakomat* pro *ülakoma* (§ 86), *kinot* (§ 115), *komat* (§ 360) jt. Keelelisi komistusi leidub muidki, näit. *suletud* pro *suletud* (§ 50), *omandussõnale* pro *omadussõnale* jt.

Üldkokkuvõttes võib sedastada, et A. Möller'i grammatika teise trüki-ga on jõutud väike samm edasi muukeelsete keskkoolide eesti keele õppe-raamatute küsimuses, kuid pole jõutud veel kaugeltki rahuldavate tulemus-teni; didaktilis-metoodilisi nõudeid rahuldav eesti keeleõpetus muulastele ootab veel koostajat.

E. Nurm.